

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Києво-Могилянська академія”
Факультет економічних наук
Кафедра економічної теорії

Магістерська робота
освітній ступінь – магістр

на тему: “ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ НА ЕКОНОМІЧНЕ
ЗРОСТАННЯ”

Виконав: студент 2-го року навчання,

Спеціальності

051 Економіка

Лубкін Даніїл Дмитрович

Керівник: Шевченко О.О.

кандидат економічних наук, доцент

Рецензент _____

(прізвище та ініціали)

Магістерська робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«___» _____ 20__ р.

Київ – 20__

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІК:.....	8
1.1 Теоретичне обґрунтування свободи як цінності	8
1.2 Еволюція методологічних підходів до економічної свободи	13
1.3 Вільні ринки як особлива форма існування капіталу	16
1.4 Загальноісторичний контекст формування вільних економік.....	20
1.5 Сучасні методології оцінки економічних свобод у світі.....	23
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ЗВ'ЯЗКУ ЕКОНОМІНИХ СВОБОД І ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ.....	27
2.1 Аналіз агрегованих показників Інституту Фрейзера 1995-2017 рік: тренди і прогнози.....	27
2.2 Стислий компаративний аналіз показників Heritage Foundation 1995-2019 рік.....	34
2.3 Економічні інститути вільних економік: підприємницька гідність і економічна свобода.....	39
2.4 Економічне зростання і економічні свободи: математична модель.....	48
2.5 Розвиток інновацій крізь призму економічних свобод: інвестиції, конкуренція, правове поле	52
2.6 Вільні ринки як система боротьби із нерівністю.....	55
РОЗДІЛ 3: ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ.....	63
3.1 Економічне зростання як подолання бідності	63
3.2 Верховенство права і корупція	70
3.3 Інновації і інвестиції – шлях до економічного дива.....	74
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82
ДОДАТКИ	93

ВСТУП

За даними Heritage Foundation Україна є найменш економічно вільною країною Європи. За цим рейтингом Україна посіла 147 місце зі 180 країн в світі та останнє місце в Європі [7]. Такий показник є майже незмінним протягом останніх 25 років, варто розуміти, що подібними індексами керуються не лише дослідники-економісти, а і міжнародні корпорації і інвестори. Саме цим і зумовлюється актуальність теми, адже заради економічного зростання Україні необхідно залучати все більше інвестицій з-за кордону, проте це буде залишатись неможливим до поки країна буде займати останнє місце у подібних рейтингах. Тобто, наше обґрунтування вибору теми полягає у нагальній необхідності проведення структурних реформ задля виходу України із довгої економічної стагнації і відкриття до іноземного капіталу.

Щодо розробленості теми, то варто зазначити, що у англomовних джерелах є велика кількість літератури на цю тему: Морріс Альтман, Холл і Лоусон, Пітер Граєф, Гвідо Мелкоп, Роуз-Акерман, Леонард Прадоса-де-Ескур. Більш широкий контекст досліджували у своїх працях Мілтон Фрідман, Людвіг фон Мізес, Нобелівський лауреат Фрідріх Гаск. Проте, в україномовних дослідженнях ми можемо виділити хіба що роботи історика економіки Грицака Я. і економістки Тимошенко О.В.

Виходячи із актуальності теми, нами сформовано мету: проаналізувати вплив економічних свобод на економічне зростання.

Відповідно до мети завданнями даної роботи є:

- розкрити теоретичне обґрунтування свободи як цінності;
- прослідкувати еволюцію методологічних підходів до економічної свободи і крізь цю призму дати найповніше визначення економічної свободи;
- продемонструвати специфічність економічного підходу до оцінки економічних свобод і розуміння специфіки природи вільних ринків;

- проаналізувати загальноісторичний контекст формування вільних економік і їх інститутів;
- описати сучасні методологічні підходи до вимірювання і оцінки економічних свобод;
- стисло описати сучасне становище з економічними свободами у світі, проаналізувати їх динаміку і коротко спрогнозувати майбутні зміни;
- ґрунтовно розкрити зв'язок інституційного поля вільних економік і їх економічного зростання;
- створити математичну модель, яка б демонструвала зв'язок економічних свобод і економічного зростання;
- визначити і описати зв'язок економічних свобод із розвитком інновацій;
- базуючись на найновіших економічних відкриттях, продемонструвати позитивний вплив економічних свобод на зменшення нерівності;
- сформулювати практичні рекомендації для покращення економічних свобод в Україні.

Об'єктом цього дослідження виступають економічні свободи і їх динамічний розвиток. Такий об'єкт дозволяє охопити більшість механізмів функціонування економічних свобод, а також їх історію, методологію їх визначення.

Предметом є вплив фактору економічної свободи на макроекономічне зростання. Варто зауважити, що економічна свобода є комплексним явищем і її роль в забезпеченні макроекономічного зростання необхідно досліджувати з врахуванням взаємозв'язків теоретичних і практичних аспектів.

У ході виконання цієї роботи серед підходів та методів дослідження, що застосовувались, можна виділити такі:

1. Моделювання – були розроблені прогнози у загальносвітовому контексті, базуючись на відповідній методології;

2. Статистичний метод — використовувався при дослідженні баз даних і макропоказників.

3. Порівняльний метод — використовувався для розкриття спільних і відмінних рис економічних систем та їхніх елементів.

4. Системний метод — державне регулювання та економічна свобода розглядаються як складні багаторівневі об'єкти; як цілісності, що формуються взаємодією елементів і знаходяться в багатогранних зв'язках із зовнішнім середовищем.

5. Аналітичний метод — використовувався у контексті співставлення отриманих даних.

6. Метод експертної оцінки — саме завдяки експертному знанню вдавалось робити широкі, проте доволі точні узагальнення, обробляти масиви даних.

У роботі широко використовувалися інформаційні джерела міжнародних фінансових організацій (Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Банк реконструкції і розвитку), наукові праці вітчизняних і зарубіжних економістів, присвячені особливостям зв'язків економічної свободи із макроекономічним зростанням, а також був використаний ряд індексів і аналітичних робіт у контексті корупції.

Теоретичну основу склали дослідження аналітика МВФ Роберта Андерсона про практичні шляхи виходу із бідності для країн, що розвиваються. Також робота Еамона Батлера «Основи вільного суспільства» та «Інклюзивна економіка» під авторством Майкла Д. Тарнера. У роботі були використанні доробки Австрійської економічної школи всього періоду і детально розглянуті погляди на економічну свободу Людвіга фон Мізеса, Фрідріха Хаєка, Дейдри Макклоскі, Тома Палмера, Джеймса Гвартней, сучасних дослідників Питера Ботке та Вернона Сміта. Крім того, методологічний підхід до такого аналізу базувався на роботах Андрія Павловича Заостровцева «Про розвиток і

відсталість: як економісти пояснюють історію?» та Нормана Беррі «Закон Бастіата», «Традиція спонтанного порядку».

Практичні дослідження базувались на спектрі фундаментальних робіт, серед авторів яких присутні Нобелівські лауреати з економіки: Мілтон Фрідман, Джозеф Шумпетер, Джозеф Штігліц. Окрім них були враховані сучасні аналітичні доробки серії Policy Analysis, які видаються Інститутом Катона (США), серед авторів: Райан Бурн, Олег Гаврилишин, Джон Еарли, Тая Брук Кнайт, Корей ДеАнгеліс, Челсі Фолет, Геанлука Лорензо та ін..

В українській літературі тема економічних свобод і їх впливу на економічне зростання слабо висвітлена, проте у цій роботі були використані доробки історика економіки Грицака Я. і економістки Тимошенко О.В., Пан Л.В., Компанійця В.

Структура роботи наступна: Вступ, Розділ 1 Теоретичні основи функціонування ліберальних економік, що має 5 підрозділи (частини), Розділ 2 Аналіз зв'язку економічних свобод і економічного зростання, що складається із 6 частин, Розділ 3 Практичні рекомендації для української економіки, що має 3 частини, Висновки, Список використаної літератури, Додатки.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження:

- проведено комплексний аналіз сутності економічної свободи, виявлено її фундаментальне значення;
- обґрунтовано значимість впливу економічної свободи на економічне зростання;
- визначено рівні, напрями та обсяги впливу економічної свободи на економіку.

Науково-практична значимість отриманих результатів полягає у підготовці практичних висновків та рекомендацій щодо збільшення ефективності регуляторної політики в Україні за допомогою впровадження

світових стандартів визнання, забезпечення та гарантування економічної свободи. Висновки та рекомендації, отримані внаслідок проведеного дослідження, можуть знайти своє застосування у навчальних та практичних цілях у сфері політології, економіки, політекономіки та державного управління. Дане дослідження може бути використане для аналітичного порівняння впливу інституцій демократичного та ліберального суспільства на рівень економічного розвитку певної держави. Загальний обсяг становить 100 сторінок.

РОЗДІЛ 1: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІК:

1.1 Теоретичне обґрунтування свободи як цінності

Перед тим як розпочати виклад основної частини цієї кваліфікаційної роботи, необхідно зробити ґрунтовний і неупереджений аналіз щодо походження, становлення і імплікацій економічних свобод. У даному контексті важливо сконцентруватись саме на генезі цього поняття і його практичного використання. Загальноісторичне тло зможе надати нам можливість глибше оцінити інституційні передумови виникнення і формування вільних економік, а базове розуміння ідеологічних і методологічних підходів до економічних свобод дозволить неупереджено підійти до питання вимірювання вищезгаданих свобод.

Проте необхідно зробити ряд уточнень, що стосуються формулювань і термінів, які будуть використані у даній роботі. Важливо зазначити, що «економічна свобода» у західній літературі і профільних виданнях використовується як у множині (freedoms, liberties) так і в однині (freedom) [84]. Таке амбівалентне використання може бути пояснене тим фактом, що використання в однині свідчить про загальноконтекстуальне поняття, тобто таке, що включає в себе право власності, верховенство права, прозорість державного регулювання та інші. У той же час використання у множині має місце, коли йдеться про певні аспекти індексів економічних свобод, як наприклад, у дослідженні Рола Річарда і групи економістів під назвою «Політичні та економічні свободи і процвітання» (Political and economic freedoms and prosperity) [93]. Тобто, використання терміну у множині є лише частковим охопленням певних аспектів у економічній свободі, як зазначають Віліам Біч і Тім Кейн у своїй роботі «Десять економічних свобод» (The 10 Economic Freedoms): «В *Індексі* [економічної свободи] 10 економічних свобод однаково зважені...» [31]. Отже, у цьому дослідженні ми будемо говорити про

економічну свободу і лише інколи, а саме, коли мова буде йти про рейтинги і місце у них, про *свободи*.

Оскільки у даній роботі використовуються першоджерела англomовних авторів, нам також необхідно чітко провести розмежування між двома, на перший погляд, синонімічними поняттями: *freedom* та *liberty*. Вельми слушним було б зауваження, що їх використання, особливо у словосполученні із “*economic*”, є семантично близькими. Проте різниця все таки присутня, як можна побачити у роботі Джона Томасі «Моральні аргументи за економічну свободу» (*The Moral Case for Economic Liberty*) [110]. У ній він вибудовує саме етично-правовий аргумент захисту економічної свободи, який випливає із природніх прав. Автор зазначає: «Я вважаю, що обґрунтування економічної свободи було представлено надто слабо в останні роки. Цей моральний ідеал затуманився і вже не палає яскраво у свідомості кожного громадянина.» - тут йдеться про етичну категорію якою і є *liberty* [110, с. 64]. У нашій роботі буде використовуватися саме свобода у її економічному розумінні – *economic freedom*. Оскільки одним із завдань даної роботи є надати визначення осьовому поняттю (економічна свобода), постає необхідність дослідити його основні смислові компоненти. Також важливо розглянути, що таке свобода і на якому етапі становлення людської думки воно отримує власну смислову суб'єктність. Це важливо у контексті економічного дослідження, як зазначав відомий український економіст Богдан Гаврилишин: "Для того щоб рухатися вперед, треба чітко розуміти, звідки ти рухаєшся" [13].

Саме тому, свободу варто починати розглядати із позиції британських мислителів-лібералів, а саме Джона Лока. Ми не буде концентрувати увагу на його біографії чи викладати його творчо-філософський доробок, лише коротко зазначимо важливу деталь його життя, яка дасть змогу краще зрозуміти імпульс всієї його філософії. Англію у другій половині XVII століття можна охарактеризувати як «абсолютистську реакцію», тобто намагання монархів, що повернулись із вигнання вибудувати систему безконтрольної влади [6, с. 123].

Одним із таких кроків були репресії проти незадоволених і ворожих до влади елементів, серед яких був і Джон Лок. Саме у вимушеній еміграції англійський мислитель і формує свою політичну філософію, що у майбутньому розгорнеться у ідеологію лібералізму та породить цілу плеяду різних політичних фракцій і економічних шкіл. Для нас осьовим моментом є його доробок щодо походження держави і природних прав, він найкраще викладений у фундаментальній розробці «Два трактати про правління» [9]. Тут важливим моментом є те, що Локк виступає із антимонархічної та певною мірою антиклерикальної позиції, з його точки зору влада монарха походить не від божественного вручення, а через еволюцію людських взаємовідносин і настає внаслідок укладання «суспільного договору». Тобто, люди колись існували без держав, монархів чи інших правителів; у цей додержавний час індивіди вільно пересувались і могли «привласнювати природу», тобто збирати плоди чи полювати на тварин, проте у певний момент, із точки зору автора, вони починають накопичувати і примножувати зібране, з'являється власність. Саме задля захисту власності від ворогів і одне від одного вони починають укладати «суспільні договори» які окреслюють кордони прав і виписують обов'язки громадян новоутворених держав [9, с. 56]. Проте важливо зазначити, що у кожної людини є «природні права» («базові права») – набір фундаментальних прав які імпліцитні людині, тобто впливають із її природи, за Локом, дані людині Богом. Цими правами є: власність, свобода і життя [9, с. 265]. Вони є настільки базовими, що жодна держава не може легітимно посягати на їх відчуження, такі дії можуть вважатись актом тиранії. Чому це важливо у контексті економічного дослідження? Оскільки фундаментом до майбутніх методологічних засад досліджень економічних свобод було закладено саме Локом у контексті двох ідеологічних настанов: 1. Держава є лише апаратом підтримки і не повинна репресувати економіку. 2. Людина має фундаментальне право вільно розпоряджатись своєю власністю, всі інші зазіхання є не легітимними. Ці дві базові установки будуть прийняті на озброєння Батьками Засновниками США і викладена у Декларації незалежності. Власне у ній

йдеться про «...життя, свободу та право на переслідування щастя» («Life, Liberty and the pursuit of Happiness») [46]. Таким чином, концепція «природних прав» отримує не тільки етичне, а і політичне вираження. У своїй роботі «Нація здорового глузду» Роберт Каррі зазначає: «Різниця між британським конституціоналізмом та американським стає більш чіткою. Американська ідея полягає у тому, що ми наділені невідчужуваними правами, і ці невідчужувані права обмежують силу держави (government power)» [42, с. 55]. Тобто, із теоретичних напрацювань концепт свободи тепер перетворюється на політико-етичну парадигму, у якій починає існувати новоутворена держава і її громадяни. Більш детально зв'язок ідей і інституційного поля буде розглянуто у Частині 1.4.

Останнім осьовим моментом, який нам необхідно розглянути, це робота Фредеріка Бастіата «Закон». У своїй передмові до англомовного видання Норман Баррі так охарактеризував вплив цієї праці на подальші методологічні підходи до економічних свобод: «...оптимістичний про-ринковий рух до якого він належав, у той час, поки його Батьківщина впевнено рухалась до колективізму. Він [рух] процвітає і сьогодні... Незважаючи на історичні події, спадок Бастіата і досі продовжує існувати і вражати. Його аргументи досі озброюють у боротьбі із етатизмом» [28, с. 17]. Для нас найважливішим моментом його праці є обґрунтування вільної торгівлі як запоруки процвітання у країні. У своїй роботі «Економічні софізми» він доводить до абсурду аргументи французьких виробників щодо необхідності захисту від конкуренції іноземних товарів: «...до тих пір, поки ви забороняєте, як це робите, іноземне вугілля, залізо, пшеницю та текстиль, пропорційно, коли їх ціна наближається до нуля, наскільки непослідовно було б визнати світло сонця, ціна якого цілий день дорівнює нулю» [30]. Таким чином, «один із найкращих популяризаторів економіки», як його охарактеризував Йозеф Шумпетер, доводить необхідність існування вільної торгівлі для блага громадян в середині країни, але і для блага світу в цілому [96, с. 475]. Фраза яку йому приписують звучить так: «Якщо

товари не перетнуть кордони, це зроблять солдати...», і справді ми бачимо на прикладі сучасних економік зменшення агресивності із збільшенням економічних зв'язків [100, с. 223].

Отже, коротко підсумовуючи все вищезазначене, ми віднайшли три джерела свободи у тому розумінні, якого будуть дотримуватись розробники концепту «економічної свободи». Це свобода як правова концепція – невідчужувана універсальна природа людини лежить у свободі, яку влада не має права забирати у громадян; соціополітична парадигма у якій держава зобов'язана ці права захищати; і міжнародна система вільної торгівлі, яка виходить із прагматичної доцільності і здорового глузду. Всі ці базові концепції знайдуть свої вираження у систематичних підходах до економічної свободи. Як зазначив Том Палмер у своїй «Чому свобода?»: «Економічний лібералізм з'явився як спроба захисту свободи громадського суспільства від зазіхань абсолютизму, від монополії та привілеїв, меркантилізму, протекціонізму, війни та державного боргу та для просування громадянських прав, верховенства права» [15, с. 30].

1.2 Еволюція методологічних підходів до економічної свободи

У цій частині ми спробуємо продемонструвати багатовимірність терміну «економічна свобода» крізь призму методологічних підходів. Для того щоб зрозуміти різні підходи до економічних свобод ми розглянемо три основні методологічні підходи, які у різний спосіб впливали на формування індексів економічних свобод.

Першим варто згадати утилітаристів, а саме Джона Стюарта Мілля [12, с. 231]. Якщо звернутись до визначень, то дослідник історії економіки А. Заостровцев дає таке: «Утилітаризм — течія економічної думки, в основі якої — оцінка речей, предметів, явищ, процесів щодо їх корисності, можливості використання для досягнення певних цілей і задоволення потреб. Виникла у Великобританії в ХІХ ст.» [5, с. 31] Якщо ж звернутись до есе Кристофера Фреймана «Утилітаризм», то він дає наступне визначення: «Простіше кажучи, утилітаристи кажуть, що правильний вчинок це той що породить найкращий результат...найбільшого блага для найбільшої кількості людей» [90, с. 9-10]. Проте яким чином із цієї філософської системи може бути обґрунтовано необхідність економічної свободи? Короткий критичний аналіз цих ідей у філософії Стюарта Мілля наводить вищезгаданий К.Фрейман, він виводить «утилітарну інституційну обумовленість економічної свободи» крізь: приватну власність, добровільний обмін, ціни та екстерналії [90, с. 16]. Всі ці групи об'єднує один фактор – відмова від втручання держави призводить до максимізації блага більшості учасників, перефразовуючи утилітарну максиму Мілля він зазначає: «Найбільша цінність вільних ринків, з утилітарної перспективи, полягає у їх здатності створювати щастя для інших людей без вказівок зверху, або навіть без повного розуміння у цьому це щастя полягає» [90, с. 47]. Таким чином, економічна свобода у цьому методологічному підході є можливістю. Із цієї позиції економічно вільні ринки є близькими до ідеалу, проте не обов'язковими до слідування. Гнучкість утилітаризму дозволяє вибудовувати апологетику діаметрально протилежним економічним системам.

Таким чином у вчені Мілля економічна свобода постає радше можливістю розвитку, аніж необхідністю. Тобто тут має місце *економічна свобода як можливість покращення*.

Іншим підходом є визначення економічної свободи як необхідності. Цей методологічний підхід нерозривно пов'язаний із напрацюваннями австрійської економічної школи і її двома найбільш відомими представниками Людвігом фон Мізесом і Фрідріхом фон Гаєком. Для Мізеса у його роботі «Економічна криза і її причини», економічна свобода є «...[можливість] процвітати в країні без втручання з боку уряду або економічного регулятора» [11, с. 115]. У свою чергу Гаєком додає до цього переліку «можливість вільно торгувати...пересуватись без обмежень з боку урядів» [20, с. 227]. Тобто з точки зору австрійської школи єдина можливість процвітання нероздільно пов'язана із економічною свободою. Варто зробити короткий виклад такого обґрунтування, воно базується на концепції «розпиленої інформації» (інформаційної дисперсії) за яку Ф. Гаєком отримає Нобелівську премію з економіки у 1974 році. Її основним положенням є те, що ми не можемо передбачити поведінки споживачів до кінця, оскільки не маємо повної інформації про їх потреби і бажання, більше того, самі споживачі іноді не мають повноти інформації про самих себе, у такій системі не можливе директивне планування згори, оскільки немає можливості задовольнити всі потреби [68]. Таким чином на противагу плановій економіці приходить вільна економіка, що керується принципами «сонатного порядку» (термін введений Мізесом), тобто принципами низової комунікації у якій «...цінова рівновага досягається через безмежну кількість добровільних обмінів» [11, с. 150]. Тобто єдиною природньою формою існування ринків є їх вільний стан, подібно до Лока австрійці обстоюють парадигму у якій необхідно повернутись у часи мінімального державного втручання, що неминуче призведе до економічного процвітання.

Останнім методологічним підходом який варти розглянути є сучасні дослідження Джохана Норберга, які викладені у його роботі «Прогрес: десять причин чекати на майбутнє», у якій він системно обстоює думку, що економічна свобода є кумулятивним результатом боротьби капіталу за існування. У його парадигмі економічна свобода розгортається крізь всю історію від античних полісів, крізь середньовічні факторії до сучасних мегаполісів – вона проходить шлях становлення і у майбутньому розгорнеться із ще більшою силою [87, с. 12]. На відміну від австрійської школи, яка відстоює повернення до мінімального державного втручання, його позиція полягає у тому, що варто продовжувати лібералізацію і рухати економічні системи на шляху трансформації

Таким чином, ми побачили три методологічні підходи до економічної свободи: як до *можливості, необхідності* чи *невідворотного майбутнього*. Якщо проаналізувати публікації аналітичних центрів, які займаються індексуванням економічних свобод, а саме The Heritage Foundation та Fraser Institute то найбільший вплив має другий підхід, оскільки причиною бідності країн вбачають саме відсутність достатньої економічної свободи. Проте нам необхідно ввести осьове визначення від якого ми будемо відштовхуватись у даному дослідженні.

Отже, термін «економічні свободи» (виходячи із вищенаведених висловлювань), ми можемо визначити як *відсутність втручання та примусу до економічних рішень індивідів з боку держави, що базується на захищеності приватної власності, виконанні контрактів, невеликих бар'єрах в торгівлі та ресурсах, які переважно розподіляються через ринок*.

1.3 Вільні ринки як особлива форма існування капіталу

Як було зазначено у попередній частині, найбільший вплив на подальші розробки систем оцінок економічних свобод по впливали саме методологічні підходи австрійської школи. Для того, щоб краще зрозуміти загальноісторичний контекст формування вільних економік і для більш глибокого розуміння сучасних підходів до оцінки їх ефективності, нам варто розглянути осьові моменти економічного вчення Людвіга фон Мізеса. Як зазначає у своїй роботі Еамон Батлер «Людвіг фон Мізес»: «Насправді, Мізес повпливав на ціле покоління економістів і ліберальних соціальних мислителів, включно з Фріцом Махлупом, Готфрідом Хаберлером, Ізраєлем Кірнером, Мюррей Ротбартом та багато інших. У його честь названі інститути в Америці і Європі. Його книжки використовують в коледжах і університетах по всьому світу. А його проривні ідеї продовжують розповсюджуватись» [39, с. 24]. Серед його учнів також були Нобелівський лауреат Фірдріх Гаєк, Ліонель Роббінс (радник британського уряду), Жак Рюеф (радник Шарль Де Голя) та навіть президент Італії Луїджі Ейнауді. Тобто стає наочним сильний вплив Л. Мізеса на ряд економістів і політиків, але нам необхідно висвітлити його вплив на індексування економічних свобод.

У цьому контексті варто згадати його три основні напрацювання у цій сфері: інституційний погляд на історію, теорія спонтанного порядку та «ліберальної альтернативи».

Розпочнемо із спонтанного порядку, згідно із дослідником історії економіки Норманом Баррі, теорія спонтанного порядку може бути прослідкована аж від давньокитайських мислителів, проте економічної форми їй надає саме австрійська економічна школа на чолі з Лювігом фон Мізесом [29]. Вона полягає у тому, що добровільний обмін може вибудовувати більш ефективні системи, серед яких є ринковий капіталізм, міжнародна торгівля чи мова. З точки зору автора всі вони виникали «спонтанно», випадково без генеральних планів і вказівок і саме цим забезпечують собі високу економічну

та/або соціальну ефективність. Базуючись на цьому і виводиться теза про те, що вільні ринки є кращими у апріорному вимірі. Як було зазначено у минулому розділі, вільний ринок відповідає природному стану існування капіталізму, всі втручання є намаганнями піти проти людської природи.

Наступним аргументом до того, що вільні ринки є особливою і найкращою формою існування капіталу, є набір аргументів, які у роботі Еамонда Батлера отримали назву «ліберальної альтернативи» [38, с. 100]. Вони полягають у системній критиці всіх економічних устроїв що мають більше регуляторне навантаження (соціалізм, соціал-демократія, фашизм, корпоративізм тощо), і базуються на одному з найголовніших постулатів австрійської економічної школи – непізнаваності макроекономічних процесів. «Економісти які хочуть підпорядкувати «кількісну економіку» під те що вони називають «якісною економікою», страшенно помиляються... Вони знаходяться у сфері економіки де неможливі постійні взаємозв'язки, причинно-наслідкові зв'язки, вимірювання, не можливі...» [85, с. 55-56]. Австрійська школа атомізує економіку до рівня індивіда, оскільки множинність індивідів мають різні цілі, бажання, потреби, культурні, соціальні та економічні установки, то це призводить до неможливості зрозуміти системи в цілому, більше того, у такій парадигмі будь-яке планування чи навіть прогнозування не має сенсу. Із цієї позиції єдиною правильно формою існування капіталу є приватна, яка позбавлена будь-якого примусу і за допомогою спонтанного порядку самоорганізується і вбудовується у ринкові відносини.

На останок варто розглянути інституційний погляд на історію. Для Мізеса економічні інститути поділяються на ендогенні і екзогенні, які мають у собі внутрішню диверсифікацію. Детальніше його доробок був розвинутий у сучасності, він представлений нижче:

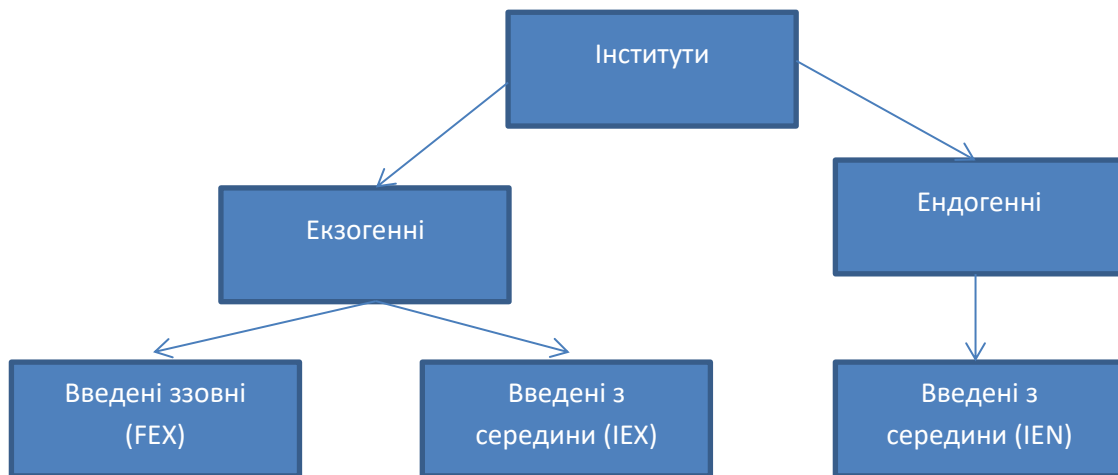

Рис. 1.31 Типи інститутів із позиції Австрійської економічної школи (1). Джерело: Побудоване автором на базі [10]

Таким чином, вся соціально-політична історія розгортається довкола становлення і функціонування цих інститутів. І з точки зору Мізеса, яка детальніше була розвинута економісткою Дейдрою Макклоскі у роботі «Капіталістична гідність: чому економіка не може пояснити сучасний світ», найбільш продуктивні інститути народжуються, коли економічна свобода сягає свого зеніту (XIX ст. – поч. XX ст.) [79, с. 23]. Проте нам важливо ці причини розглянути детальніше, а вони нерозривно пов'язані із стійкістю всього інституційного поля. Варто зауважити, що для Мізеса центральним поняттям навколо якого і будуються інститути є метис, тобто центральна ідея, що закладена у економіку. Більш детально це можна побачити на рисунку:

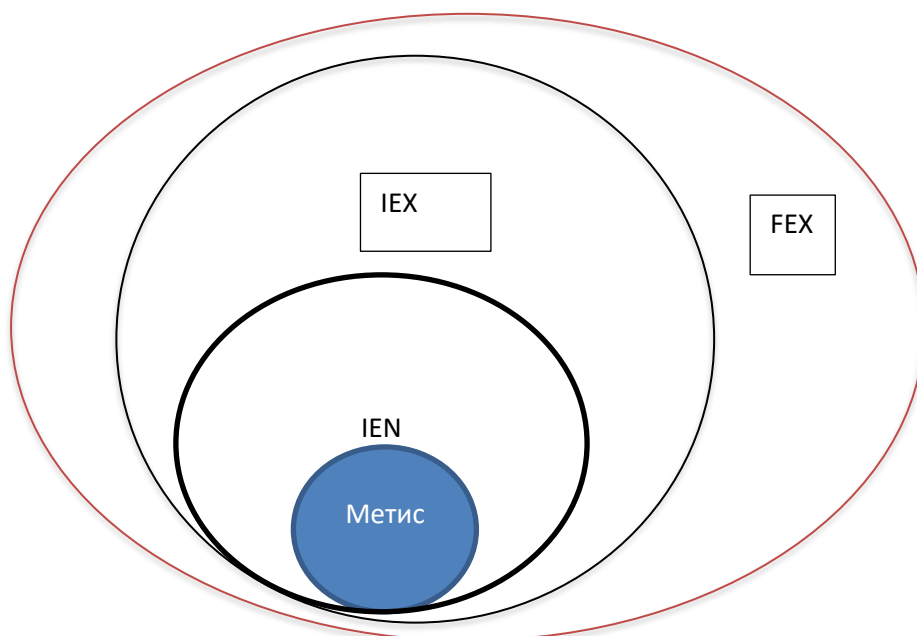

Рис. 1.32 Типи інститутів із позиції Австрійської економічної школи (2). *Джерело: побудоване автором на базі [32]*

У часи найбільшого процвітання метис був зосереджений саме довкола «економічної свободи» у її широкому розумінні. Саме це і породило специфічні середовища існування вільного капіталу, що направився у загальносвітову індустріалізацію, яка у свою чергу створила інститути, які повинні були захищати метис.

1.4 Загальноісторичний контекст формування вільних економік

Перед тим, як переходити до сучасних метрик оцінки економічних свобод, нам варто розставити важливі акценти у контексті формування «клубу успішних країн». Відомий український історик Я. Грицак охарактеризував цю групу успішних країн як «25-ма відсотками світу, що живуть у найліпших умовах» [3, с. 20]. Якщо згрупувати ці країни за певними показниками, то експерти виділяють такі критерії: ВВП на душу населення не менше як 15 тис. дол. США, висока тривалість життя, низька смертність, доступ до якісної медицини і освіти [17, с. 64]. Таким чином, за цією методологією до групи розвинутих країн належать: Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Словенія, Південна Корея, Іспанія, Швеція, Сінгапур, Швейцарія, Великобританія, Сполучені Штати – дані згідно з Всесвітньою Організацією Населення [48].

Всі ці економіки мають різний контекст формування, проте ми візьмемо за основу показники їх економічних свобод, щоб через їх призму окреслити поле дослідження, про яке буде йтись нижче. Оскільки Індекс Heritage та Інституту Фрейзера не мають показників за XIX – поч. XX століття, то ми звернемось до Історичного індексу економічних Свобод (Historical Index of Economic Liberty), розробленого групою іспанських економістів під керівництвом Леонарда Прадоса-де-Ескура [91]. На інтерактивній карті ми можемо побачити період з сер. XIX століття по сьогоднішній день. Виходячи із отриманих даних по розвинених країнах, ми можемо викласти такий аналіз історичного процесу.

З середини 19-го століття до настання Першої світової війни в цих країнах відбувалося стійке зростання економічної свободи. У середньому понад три чверті загального прогресу економічної свободи в них було досягнуто до

1913 року. Тобто, варто ще раз зауважити, що економічний розвиток сьогодення – це вивільнені ресурси початку XX століття.

Протягом першої половини 20-го століття економічна свобода зазнала *серйозного спаду*. Після різкого спаду під час війни та її наслідків відновлення було швидким до 1929 року. Тобто, збільшення регуляторного втручання було знівельовано до 30-х років XX століття. Проте Велика депресія знову послабила позиції економічних свобод. Напередодні Другої світової війни загальносвітовий рівень свободи економік скоротилася до початку 1850-х років.

Проте вже у другій половині 20-го століття ми бачимо новий курс на відновлення свобод ринків, який досяг максимуму на початку 21-го століття. Важливими також є дві фази експансії - коли спостерігаються скачки лібералізації економік 1950-х і, особливо, період – після 1980-х років, в якому економічна свобода розширювалася до настання Великої рецесії, досягнувши піку 1913 року.

Тим не менш, економічна свобода скорочувалась протягом 1960-х років і пережила ще одне падіння на початку 1970-х і нафтового шоку.

Отже, ми можемо бачити загальну динаміку розвитку економічних свобод у розрізі 200 років, подібно тому, як сам термін тільки завойовував своє місце у працях відомих економістів, сама ідея «невтручання» то відступала, то знову отримувала прихильників. Важливим висновком із цього розділу є те, що сучасний статус-кво і період, який ми будемо детальніше аналізувати, був сформований двома величезними трагедіями людства – Світовими війнами, коли замість торгівлі народи обирали винищення (це чітко видно на Рис. 1.41), а також всесвітніми кризами сімдесятих років.

Рис. 1.41 Динаміка економічних свобод для країн Великої Сімки у період сер XX – поч. XXI ст.. Джерело: [91].

Сьогодні ми спостерігаємо високі показники, подібно тим, що були на початку XX століття. Формування цих показників зумовлене внутрішньою логікою економік, закритість і протекціонізм ведуть до війн, у той час, як вільна торгівля – до миру і процвітання [112].

1.5 Сучасні методології оцінки економічних свобод у світі

У цьому розділі ми проведемо короткий аналіз існуючих методологій оцінки економічних свобод у світі і окремих країнах. Важливо зазначити, що ми свідомо не будемо брати до уваги індекси індивідуальних, політичних свобод чи рейтинги політичної стабільності режимів. Для нас, у контексті цього дослідження будуть важливими методологія канадських дослідників із Інституту Фрейзера і аналітика найбільшого аналітичного центру США Heritage Foundation. Більше того, окрім аналізу їх підходів нам буде так само важливо проаналізувати різницю між ними. Розпочнемо із Індексу економічної Свободи (*Index of Economic Freedom*) розробленого аналітичним центром Heritage Foundation. Згідно з офіційним веб-сайтом і відповідними публікаціями, їх методологія базується на експертній оцінці 4-х груп показників, які, в свою чергу, мають три підгрупи, наведенні у таблиці 1.1

Таблиця 1.1

Групи і субпоказники методології Індексу економічних Свобод

Назва групи	Субпоказники	Пояснення
Верховенство права	1. Право власності.	Добре функціонуючі правові рамки мають важливе значення для захисту прав всіх громадян проти незаконних дій інших осіб, у тому числі урядів і потужних приватних партій. Судова ефективність вимагає ефективних і справедливих судових систем для забезпечення повного дотримання законів, а також відповідних правових дії проти порушень.
	2. Прозорість державних процесів.	
	3. Ефективність судової системи.	

Розмір держави	1. Державні витрати	Цей показник виражає розмір державного апарату і відповідно, той тиск, що він своїм розміром спричиняє на бізнес.
	2. Податковий тягар	
	3. Збалансованість бюджету	
Ефективність регулювання	1. Свобода бізнесу	Цей показник вимірює наскільки ефективно державні органи здійснюють економічну політику.
	2. Свобода праці	
	3. Монетарна свобода	
Відкритість ринку	1. Свобода торгівлі	Агрегований показник, що демонструє наскільки ринок тієї чи іншої держави відкритий до міжнародної торгівлі і інвестицій.
	2. Інвестиційна свобода	
	3. Фінансова свобода	

Джерело:[22]

Кожен з дванадцяти субпоказників у межах цих категорій оцінюється за шкалою від 0 до 100. Загальний бал країни отримується шляхом усереднення цих дванадцяти економічних свобод, при цьому кожному надається однакова вага [83].

Тепер варто розглянути методологію Інституту Фрейзера і їх Рейтингу Економічної свободи в Світі (Economic Freedom of the World Index). Ось, що визначено на офіційному веб-сайті: «Індекс визначає ступінь економічної свободи, що існує в п'яти основних сферах: 1. Розмір державного апарату; 2. Правова система та безпека майнових прав; 3. Реальні гроші; 4. Свобода торгівлі на міжнародному рівні; 5. Регуляторна політика» [27]. Варто зазначити, що тут система оцінки більш розгалужена і вибудовувалась не одразу, а певні субіндекси вводились пізніше, у п'яти основних областях в індексі є 24 компоненти. Більшість цих компонентів самі складаються з декількох субкомпонентів. Загалом індекс складається з 42 окремих змінних. Всі змінні походять від джерел третьої сторони, таких як Міжнародний

довідник про ризики країни (International Country Risk Guide), Звіт про глобальну конкурентоспроможність (Global Competitiveness Report), та проект Світового банку Doing Business. Таким чином, суб'єктивні судження експертів, що створюють рейтинг не впливають на індекс. Це також створює прозорість і дозволяє дослідникам повторювати індекс. Всі показники скомпоновані у Таб. 1.2 (див. Додатки).

Отже, існують два найбільш всеохопних методи по оцінці рівня економічних свобод у світі, при цьому, слід зазначити, що рейтинг Інституту Фрейзера, хоча і має слабшу структурованість, проте він є більш динамічним і увібрав у себе більше економічно-політичних контекстів. Проте не слід недооцінювати і надбань рейтингу розробленого Heritage Foundation, а саме структурованості і залучення широкого кола експертів, що дає більше можливостей для незалежної оцінки. Також варто зазначити і очевидну різницю між підходами; перший рейтинг намагається за допомогою універсальної системи проаналізувати експертно показники різних країн, у той час як другий, скоріше дозволяє обробити задані дані. Для виконання поставлених завдань у цій роботі ми будемо використовувати обидва.

Тепер, коротко проаналізуємо ті висновки, які отримали у попередніх частинах а також розставимо важливі смислові акценти, що допоможуть нам перейти до наступних розділів.

Ми розглянули еволюцію підкодів до свободи як цінності, які впливають із вчення Джона Лока і його концепції природних прав, отримують політичний вимір у Декларації Незалежності США, а згодом і переходять у площину економічної науки через популяризаторські роботи Фредеріка Бастіата. Більше того, із позиції індивідуальної (Д. Лок) вони перетворюються у національну ідеологію (Декларація незалежності США) і виходять на екстериторіальний рівень (Ф. Бастіат).

Далі ми розглянули методологічні підходи до визначення суті економічної свободи. Продемонстрували доробки утилітаристів, які розглядає економічну свободу як можливий розвиток суспільства, перейшли до австрійської економічної школи, яка обґрунтовує економічну свободу як необхідність. Наприкінці детальніше проаналізували сучасні дослідження, які вбачають економічну свободу як прогрес. Оскільки економічні індекси увібрали у себе перш за все методологічний підхід австрійської школи, ми ближче розглянули їх погляд на принципи функціонування вільних ринків, основні постулати і підхід до історії економічної свободи. Яку у свою чергу проаналізували на базі робіт іспанських дослідників. Далі розглянули сучасні методології і індексування економічної свободи у світі, а саме двох рейтингів Рейтингу Економічної свободи в Світі та Індексу економічної Свободи.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ЗВ'ЯЗКУ ЕКОНОМІНИХ СВОБОД І ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

2.1 Аналіз агрегованих показників Інституту Фрейзера 1995-2017 рік: тренди і прогнози

Цей розділ слід розпочати із короткого методологічного коментаря. Для даного дослідження ми вирішили не обирати окрему групу країни чи окремі країни, а взяти оцінку світу в цілому. Вибірка років зумовлюється доступними даними по світу. І хоча Індекс економічної свободи в розрізі окремих країн існує до 2019 року включно, загальносвітові показники доступні лише до 2017 року включно. Таким чином, ми побудували власний графік виходячи із загальносвітових показників:

Рис. 2.11 Загальносвітові показники економічних свобод від 0 до 10. Джерело: розроблений автором на основі [54]

І хоча на цьому графіку зміни ледь помітні, варто знову повернутись до висновків Розділу 1: початок XX століття – це один із найкращих періодів людства у розрізі економічних свобод. Також помітний поступовий ріст із 5.98 до 6.80 (період 1995 -2017). Пікове значення у контексті досліджуваного періоду було у 2014 році і сягнуло 6.81, після того спостерігається поступове зниження, проте варто пам'ятати, що даних не достатньо для констатації негативного тренду. З іншого боку, варто зауважити, що хоча зміна на соті долі може здаватись не суттєвою, то слід розуміти, що загальносвітова лібералізація

81 відсотки за 25 років (в середньому 3 відсотки в рік) – є великим покращенням.

Проте нам варто проаналізувати динаміку кожної із чотирьох рівнозначних груп показників: розмір держави (size of government), Правова система і права власності (legal systems & property rights), реальні гроші (sound money), свобода для міжнародної торгівлі (freedom to trade internationally) чи регуляторна політика (regulation).

Розпочнемо із показника під назвою «розмір держави», який відображає , наскільки велику роль держава відіграє у економіці. Цей показник складається із таких компонентів: Державне споживання (яку частку займає державне замовлення у ВВП країни), перерозподіл і субсидії (кількість соціальних програм), державні компанії і державні інвестиції (розмір державних компаній і кількість інвестованих у приватні компанії державних грошей) і рівень податків [53]. Тобто, цей показник у світовому контексті відображає, наскільки зменшився розмір держави у період з 1970 по 2016 рік.

Рис. 2.22 Загальносвітова динаміка показника «Розмір держави» від 0 до 10. Джерело: розроблений автором на основі [54]

Варто одразу відмітити найвищі і найнижчі показник за досліджуваний період – це 6.70 у 2007 році (тобто розмір держави у економіці був найнижчим) і 4.95 у 1985 (тоді державний апарат сягнув максимальних розмірів) відповідно. Якщо говорити про тенденцію після 2007 року, ми можемо прослідкувати поступове зниження цього показника до відмітки у 6.45 у 2017 році. Це

пов'язано із загальним збільшенням у світі популістичних і авторитарних настроїв, які дуже влучно підкреслила лауреатка Нобелівської премії Елінор Остром у своїй промові «Майбутнє спільної власності: за межами державної політики та регуляцій», у якій вона виражає великі побоювання щодо збільшення ролі держави у економіках після кризи 2008 року [89, с. 68].

Наступним важливим показником є правова система і права власності, який складається з таких компонентів як: прозорість юстиції, незалежні суди, захист прав власності, військове втручання в верховенство права і політику, прозорість судової системи, виконуваність угод, транзакційні витрати на продаж власності, довіра до органів правопорядку, витрати для бізнесу пов'язані із злочинністю [52]. Тобто цей показник відображає, наскільки правомірними є дії держави і наскільки вона ефективно виконує свою функцію по підтриманню правового стану. Графік для періоду представлено на Рис. 2.23:

Правова система і права власності по роках

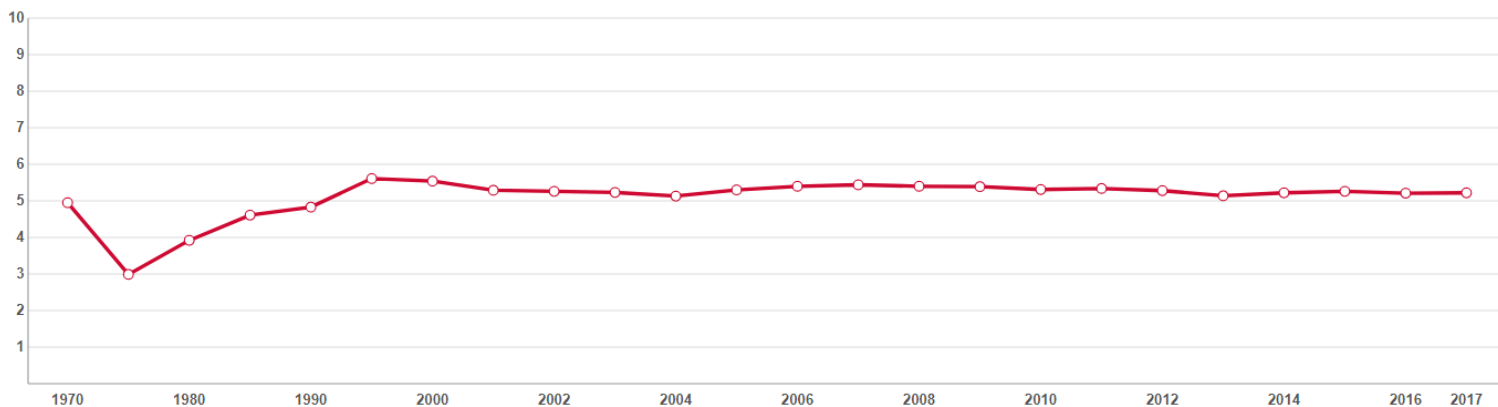

Рис. 2.23 Загальносвітова динаміка показника «Правова система і права власності» від 0 до 10. Джерело: розроблений автором на основі [54]

Найнижчої відмітки показник сягнув у 1975 році і становив 2.99, що є найнижчою відміткою для всіх показників, що враховані у індексі. А пікове значення було у 1995 році із відміткою 5.61, після якого можна прослідкувати поступове зниження до 5.22 у 2017 році. Такі низькі показники можна пов'язати із слабким розвитком інститутів, спрямованих на захист прав приватної власності. Із іншої сторони, найвище значення можна пов'язати із

загальносвітовою тенденцією до демократизації, яка у тому числі проявилась із стабілізацією пострадянських країн і стрімким розвитком країн постсоціалістичного блоку. Причиною ж поступового зменшення цього показника є все більше зростання втручання держави у економіку, згадана раніше.

Не менш важливим показником є «реальні гроші» (sound money), які складаються з таких компонентів як: збільшення обсягу грошової маси, стандартний рівень інфляції, рівень інфляції та свобода обігу грошей. Тобто відображають монетарну свободу. Як зазначив економіст Чарльз В. Каломіріс у своїй роботі «Макроекономічні загрози монетарних експериментів»: «Монетарна політика впливає на економіку через різноманітні «механізми передачі» (transmission mechanisms)...Які є одними з найвизначніших у контексті економічного розвитку» [108, с. 2]. На Рисунку 2.24 ми можемо побачити динаміку зміни цього показника з 1970х по 2017 рік.

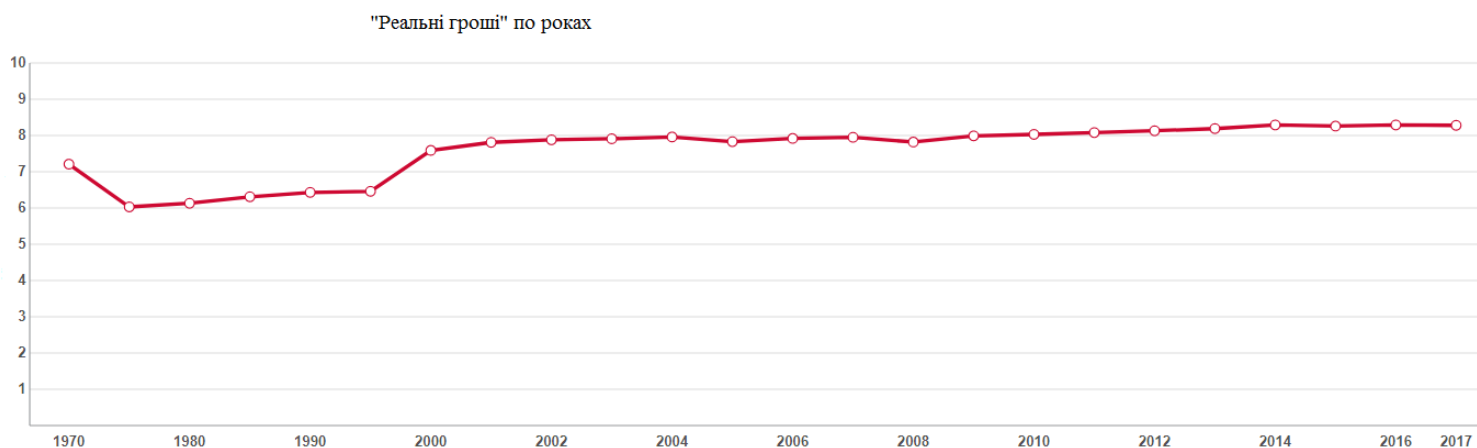

Рис. 2.24 Загальносвітова динаміка показника «Реальні гроші» від 0 до 10. Джерело: розроблений автором на основі [54]

Найнижчим цей показник був у 1975 і був 6.03, а найвищим у 2016 році 8.29 із невеликим зниженням у 2017 році до 8.29. Із всіх інших показників цей демонструє не тільки найвищу оцінку, але і чітку позитивну динаміку. Вона може бути пов'язана із рядом факторів, такими як нові менш врегульовані види обміну як крипто валюти, ефективна політика стримування інфляцій у бідних країнах яку проводить МВФ та Світовий банк та створення і поширення Євро.

У своїй критичній по відношенню до європейської валюти книжці «Євро: як єдина валюта загрожує майбутньому Європи» Нобелівський лауреат Джозеф Штігліц все таки зазначає позитивний момент існування Євро у подоланні подвійних конвертацій і зайвих транзакційних витрати [100].

Логічним продовженням свободи монетарної є свобода товарна (freedom of goods), яка знаходить своє вираження у показнику «свобода для міжнародної торгівлі», у який входять такі компоненти як: збори , регуляторні обмеження на торгівлю та обмінний курс на чорному ринку, обмеження на рух людей і капіталу. Тобто показує всі ті можливі перепони із якими може зіштовхнутись імпортер чи експортер. Детальніше динаміку можна побачити на Рис. 2.25. Із якої прослідковується що найнижчого значення цей показник сягнув у 1980 році у 4.79, а найвищий 7.17 був відмічений у 2001 році.

Рис. 2.25 Загальносвітова динаміка показника «Свобода для міжнародної торгівлі» від 0 до 10. Джерело: розроблений автором на основі [54]

Станом на 2017 рік він із поступовим зниженням дійшов до позначки у 7.05. Така динаміка супроводжується зростаючим протекціонізмом. Дослідник Майкл Д. Таннер у своїй критичній статті «Недолугість протекціоністських зборів», критикує політику економічного захисту внутрішнього ринку: «І як тільки хтось вийде за рамки популістської риторики, виявиться, що протекціонізм нічим не відрізняється: ті самі люди, за яких уряд стверджує, що бореться, втрачають найбільше» [103].

Останнім, проте не менш важливим показником виступає регуляторна політика. В основні компоненти збираються такі данні як: регулювання кредитного ринку, регулювання ринку праці та правила ведення бізнесу. Він відображає тиск, який направлений на приватний сектор із боку держави, чим вищий показник – тим цей тиск менший. Динаміка відображена на Рис. 2.26 демонструє поступове зростання цього показника із найнижчої позиції у 1970 році із позначки 4.37 до стабілізації у 2017 довкола позначки 7.02.

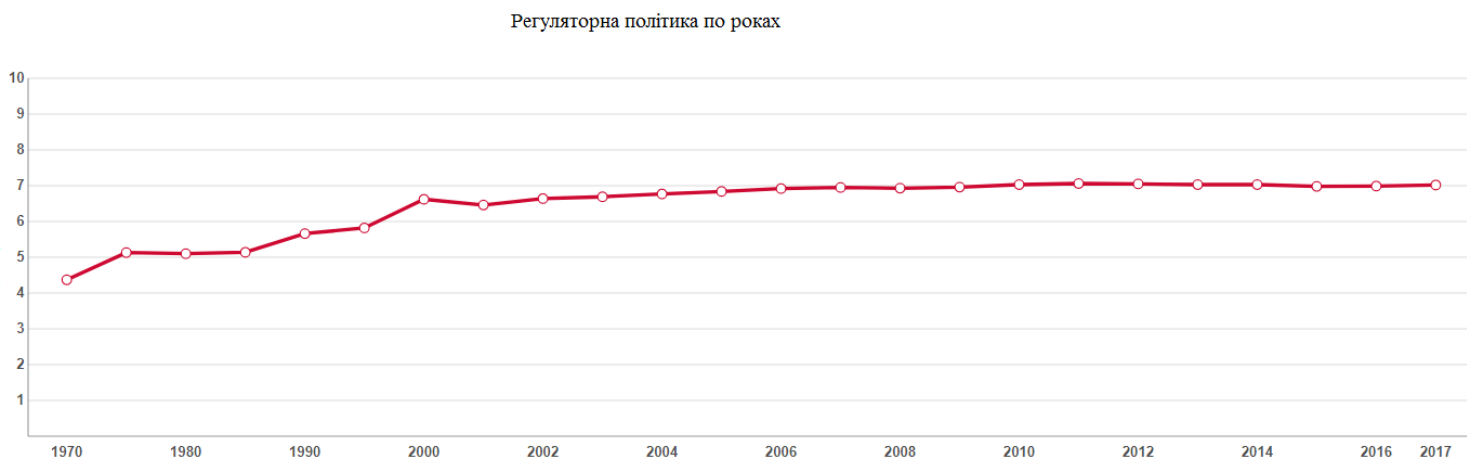

Рис. 2.26 Загальносвітова динаміка показника «Регуляторна політика» від 0 до 10.
Джерело: розроблений автором на основі [54]

Тут ми можемо бачити незвично позитивну динаміку, що супроводжує цей показник із 1970х років, без істотних відхилень. Таке зростання подібно до динаміки всіх інших показників у період 1985 по 1999 пов'язане скоріш за все із розвалом СРСР і лібералізацією економік соціалістичного табору.

Перед тим як підвести короткий висновок щодо агрегованих показників Інституту Фрейзера 1995-2017 рік, нам необхідно зазначити, що цей індекс, на відміну від подібної системи Heritage foundation, є динамічним і передбачає включення нових субпоказників у разі їх появи. Тобто з 70х років цей індекс перетерпів ряд істотних змін і корегувань, що може впливати і викривлювати певні аспекти показника як такого. Із іншого боку, такі корегування видаються нам незначними, оскільки самі показники залишаються рівнозначними у загальній системі індексу.

Таким чином, можемо спробувати сформулювати прогноз для економічної свободи у світі, базуючись на п'яти показниках, які збирає Інститут Фрейзера і оформлює у Індексі економічної свободи світу. Із вищезазначеної динаміки можна прослідкувати помірно негативні тенденції у показниках: Розмір держави (6.45), Свобода для міжнародної торгівлі (7.02). І позитивні у таких як Реальні гроші (8.25) та Регуляторна політика (7.02). Найнижчим серед усіх є показник який показує негативну тенденцію останні 17 років це Правова система і права власності (5.22). Підсумовуючи все вищезгадане, можемо констатувати, що за умови збереження таких темпів варто очікувати падіння загального рівня економічних свобод у світі у наступні 5 років до рівня 6.63. Така цифра ґрунтується на загальному негативному тренді Правової системи і прав власності, що за нашими прогнозами може впасти до рівня 4.5, більше того помірне зниження очікується за показниками Розмір держави (до 6.10) та Свобода міжнародної торгівлі (до 6.80). Компенсувати його може лише над швидке зростання показників Реальні гроші та Регуляторна політика, які не варто очікувати (вони покажуть лише незначне зростання до 8.30 та 7.10 відповідно).

2.2 Стислий компаративний аналіз показників Heritage Foundation 1995-2019 рік

Цю частину варто розпочати із короткого зауваження, яке буде стосуватись самого аналізу. Але варто зазначити, що ми не будемо будувати власні графіки, а використаємо напрацювання Heritage Foundation, проте проаналізуємо їх, виходячи із власних експертних знань, а наприкінці порівняємо показники двох методологій і підведемо проміжні висновки.

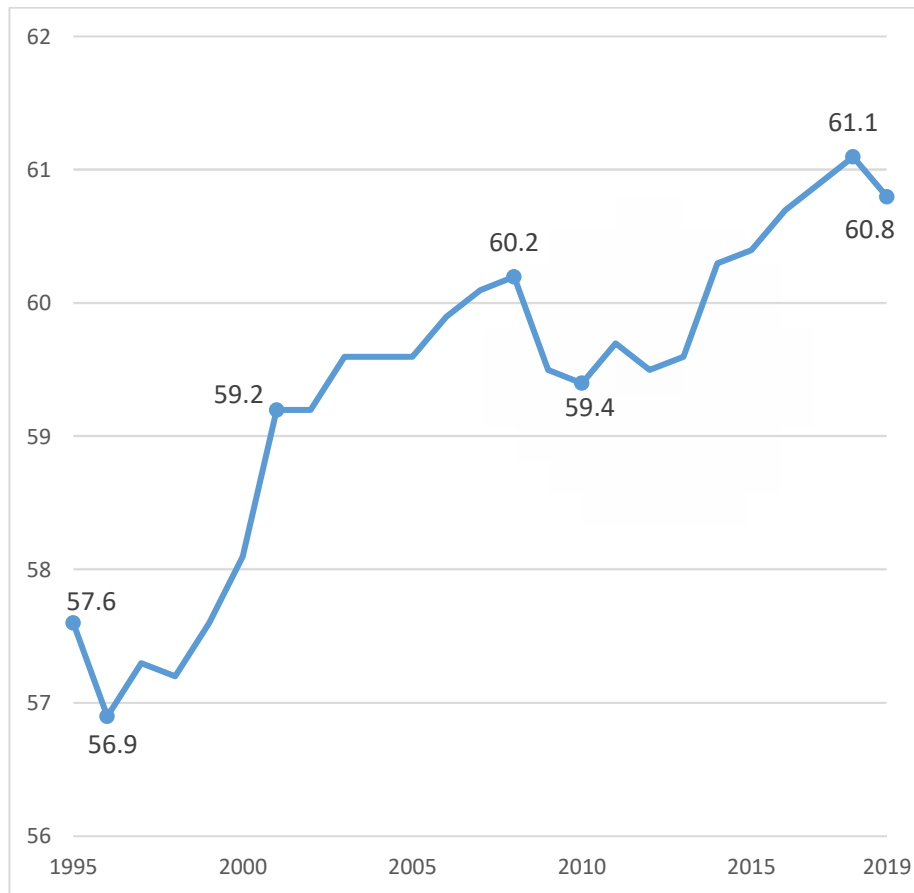

Рис. 2.21 Загальносвітова динаміка Індексу економічних свобод у період з 1995 по 2019 роки. Джерело: [107]

На цьому графіку, за рахунок вимірювання від 1 до 100, а не від 1 до 10 (як у методології Фрейзера) бачимо сильніші коливання. Варто зазначити, що за методологією Heritage за 25 років середній показник економічних свобод по світу зріс всього на 3.2 відсотка. Пікове значення, як чітко видно за графіком було у 2018 році із значенням 61.1. Для того, щоб зрозуміти чому за 25 років світ зробив такі незначні кроки до лібералізації, нам варто розглянути більш чіткі дані по групах показників.

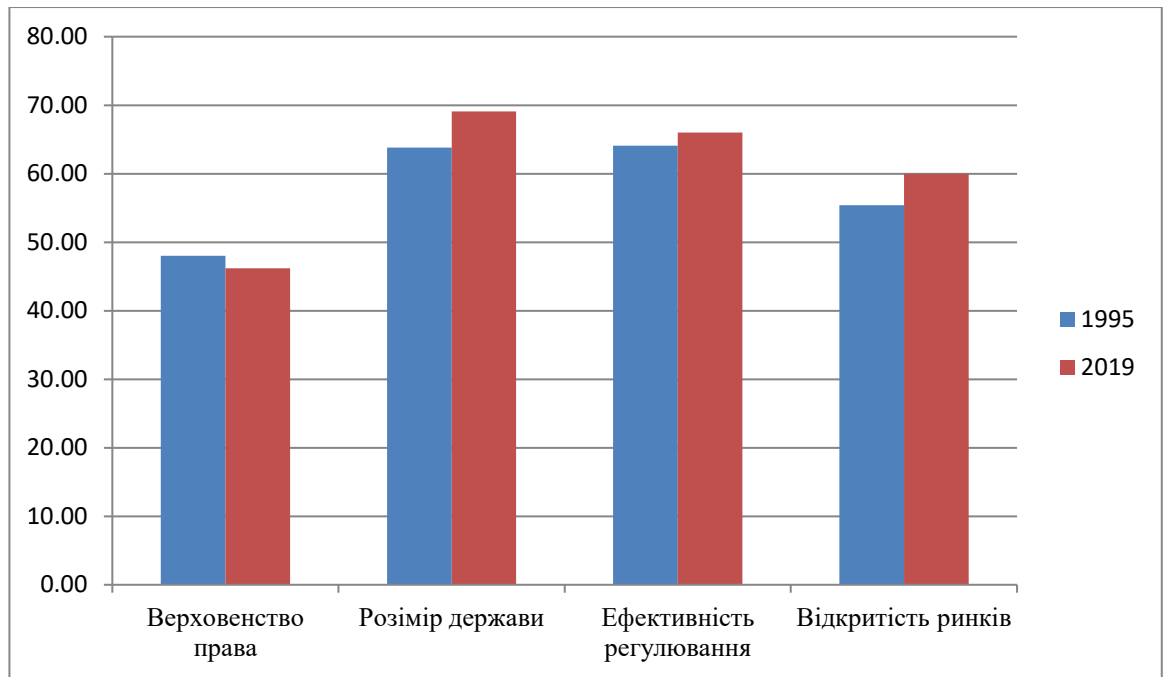

Рис. 2.22 Групи показників і їх динаміка у період з 1995 по 2019 Джерело: [107]

Тут ми можемо спостерігати, що зниження верховенства права і призводить до уповільнення загальної динаміки. Проте нам треба дослідити цю динаміку більш детально, оскільки всі Групи у індексі є рівнозначними між собою і складаються із однакової кількості субпоказників, то ми можемо зробити висновок, що саме певні субпоказники найбільше впливають на негативну динаміку цього індексу. Ми звернемось до чотирьох найнижчих значень у 2019 році: Права власності (57.3), та Фінансова свобода (48.8), Ефективність судової системи (45.8), Прозорість державних процесів (44.4).

Розпочнемо ми із субпоказника права власності, який представлений на Рис. 2.23. Варто зазначити, що всі ці показники вже визначені за 2020 рік за підсумками перших двох кварталів. Проте такі дані ще будуть коригуватись наприкінці року і є скоріше прогнозом. Проте ми можемо спостерігати стрімке зростання цього показника після довгого зниження починаючи із 1995 року.

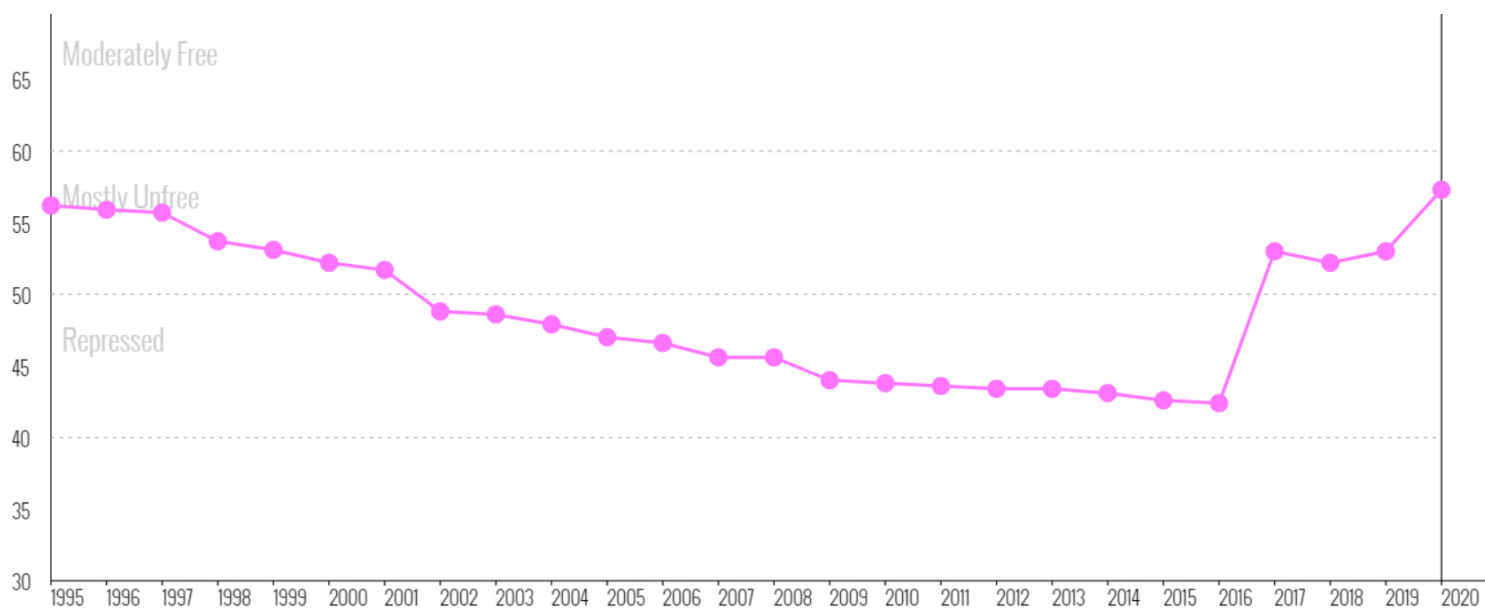

Рис. 2.23 Динаміка показника «Право власності» у період з 1996 по 2020 рік Джерело: [109]

У свою чергу, Фінансова свобода стабілізувалась довкола низького значення у 48.8, що відводить загальносвітовий рівень до найменш вільної групи країн (репресовані). Детальніше цю динаміку можна прослідкувати на Рис. 2.24 Важливою згадкою було зазначити стрімке зростання цього показника у період 2000- 2006 років. Подібну ситуацію можна побачити у контексті показника Ефективність судової системи, який був виділений в окремий показник лише три останні роки. Дані зведені у таблицю 1.3:

Таблиця 1.3

Загальносвітові показники ефективності судових систем

Рік	Значення показника Ефективність судової системи
2017	45.0
2018	47.7
2019	45.5
2020	45.8*

Джерело: [109]

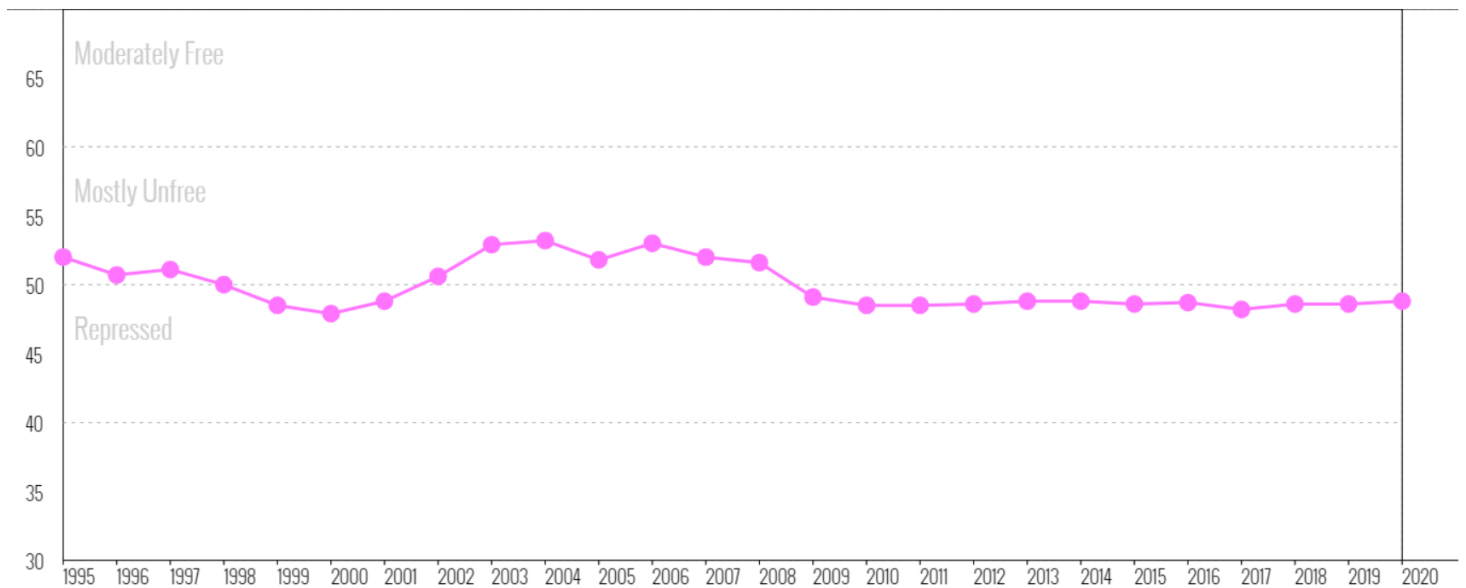

Рис. 2.24 Динаміка показника «Фінансова свобода» у період з 1996 по 2020 рік *Джерело: [109]*

В контексті Фінансової свободи аналітичний центр Heritage foundation дає іншу оцінку відміну від Fraser institute, більш детально розкрити у Частині 2.1 Проте збігаються у показниках груп, які висвітлюють верховенство права. Оскільки обидва індекси дають найнижчі оцінки, нам варто зацентрувати увагу на цьому етапі, що саме ці показники утримують світ від більш вільного майбутнього. Як зазначає Кріс Едвард у своїй статті «Спадок приватизації Маргарет Тетчер»: «Економічна політика у останні роки отримала анти-ринкове забарвлення, багато країн збільшують регуляції, заганяють себе у дефіцитні прірви та систематично втручаються у ринкові процеси» [55, с. 89].

І останнім із цих показників, про який нам варто поговорити, є прозорість державних процесів, які мають стабільно низькі показники за останні 26 років Індексу економічних свобод (44.4). Саме він, разом із вищезгаданими трьома показниками стримує економічну лібералізацію світової економіки. Детальніше його динаміку можна простежити на Рис. 2.25.

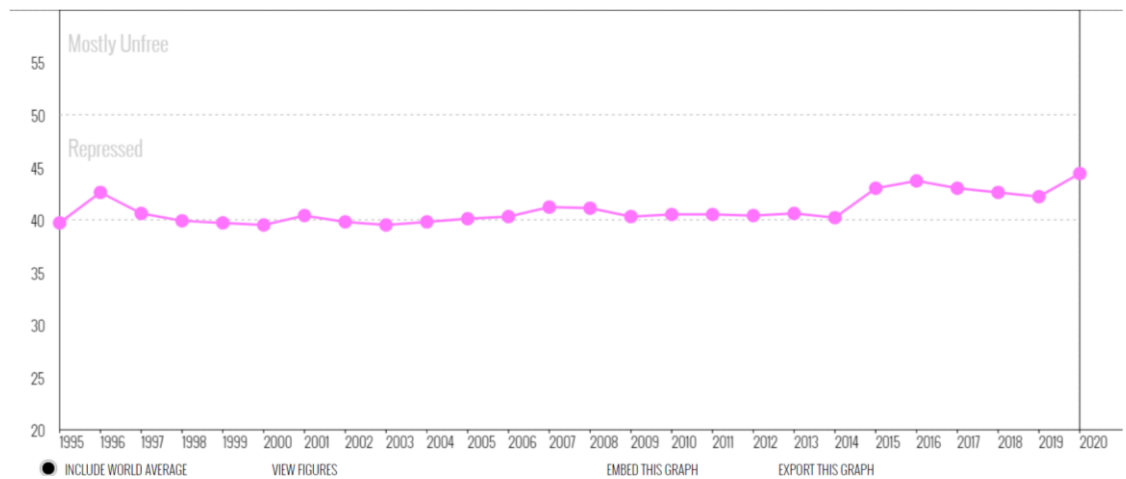

Рис. 2.25 Динаміка показника «Прозорість державних процесів» у період з 1996 по 2020 рік Джерело: [109]

Базуючись на такому спостереженні можемо надати прогноз подальшого помірнього зростання.

Таким чином, варто коротко співставити картини світу, які ми отримуємо виходячи із двох різних методологій. Індекс економічних Свобод зображає нам доволі песимістичну картинку помірнього зростання із відхиленнями у районі похибки, і до схожого висновку можна прийти, базуючись на даних, які є у Індексі Економічних свободи в Світі. З нашої точки зору, зростання економічних свобод у наступні роки буде уповільнюватись, якщо брати за основу дані Heritage foundation і навіть мати негативну тенденцію, якщо базуватись на роботах Fraser institute.

2.3 Економічні інститути вільних економік: підприємницька гідність і економічна свобода

Після того, як ми детально розглянули методологічні засади і історичну генезу економічних свобод, необхідно продемонструвати докази впливу економічних свобод на економічне зростання. І якщо у наступному розділі будуть продемонстровані емпіричні докази такого взаємовпливу, то у цьому ми наведемо найбільш фундаментальні теоретичні засади.

Як було зазначено у Розділі I, сучасні методологічні підходи базуються на позиціях австрійської економічної школи і полягають у *необхідності* економічної свободи як шляху до економічного зростання, і як результат покращення життя. Більше того, до того ж самого висновку доходять і, згадані у Частині 1.4, іспанські дослідники під керівництвом Леонарда Прадоса-де-Ескура [91]. Проте які теоретичні обґрунтування є у такого висновку, чи існують і чи є ретроспективні докази того, що із збільшеннями економічної свободи зростає економіка. Для цього нам необхідно звернутись до ґрунтовної роботи Дейдри Макклоскі під назвою «Тунзелман, Шумпетер та хокейна ключка», у якій вона першою вокабулює питання появи драматичних змін у матеріальному становищі більшої частини населення землі, тобто збагачені за невеликий проміжок часу (з середини XIX століття по сьогодні) [81, с. 1711]. Таке динамічне зростання вона називає «хокейною ключкою», через схожість графічного вираження із елементом спортивного спорядження (детальніше це можна прослідкувати на Рис. 2.31).

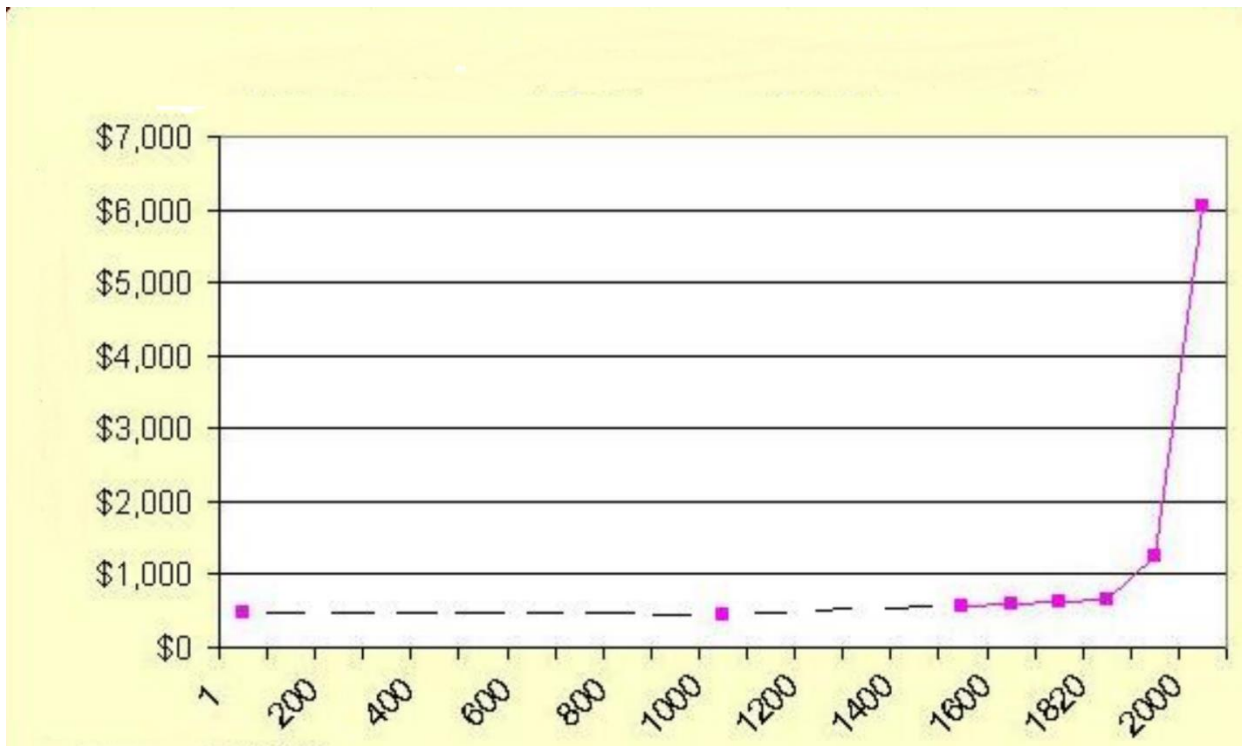

Рис. 2.31 Динаміка ВВП на душу населення по роках Джерело: [86]

Проте чим пояснюється такий динамічний розвиток, який ми також можемо спостерігати у таких показниках як тривалість життя, обернену пропорцію тих хто живе в екстремальній бідності, кількість людей що мають доступ до демократії і кількість спожитої енергії? У своїй більш ґрунтовній роботі «Рівність буржуазії» вона наполягає на тому, що саме економічна свобода і підприємницька гідність зробили загальносвітове економічне диво [80, с. 115]. Проте перед тим, як представити її аргументацію, що підтримує ці ідеї варто зазначити її основні аргументи щодо того, чому саме ці два фактори стали вирішальними. Ден Мітчел полемізуючи із Макклоскі так висвітлює її лінію аргументації: двома найбільш впливовими поясненнями цього раптового економічного зростання є експлуатація, як форма накопичення капіталу і «кумулятивне інвестування», яке полягає у утворенні критичної грошової маси яка і призводить до рушійної зміни [86].

Основними контраргументами є те, що експлуатація із розвитком історії зменшує вплив на економіку: відмова від рабства, необмеженого робочого дня, наділення правами меншин – все це зменшує експлуатацію, проте падіння темпів економічного зростання немає. Якщо ж говорити про «кумулятивні

інвестиції», то неможливо із повною впевненістю говорити, що із постійною зміною юрисдикцій підпорядкування капіталів (зміни кордонів країн, війни чи революції) капітал міг зберегти необхідний потенціал не тільки до самовідновлення, а і до реінвестицій [80, с. 276]. Таким чином, єдиним логічним підґрунтям є вищезгадана теорія, що базується на двох компонентах – економічній свободі і підприємницькій гідності. Проте оскільки Д. Макклоскі концентрується на розкритті такого терміну як «гідність» у економічному сенсі, нам доведеться використати розробки інших дослідників для пояснення цього механізму за допомогою якого і можливе таке загальносвітове збагачення.

Розпочнемо ми із найкраще висвітленого компоненту – гідності підприємця чи підприємницької гідності. Яка по своїй суті (використовуючи термінологію Нобелівського лауреата Дугласа Норта) є неформальними інститутами, тобто є «...створеним людиною обмежувальною рамкою, яка організовує взаємовідносини між людьми» [14, с. 17]. Повертаючись до Частини 1.3 Розділу I нам варто ще раз актуалізувати бачення інститутів у традиції Австрійської економічної школи, а саме таку структуру: Метис, ендогенні внутрішні, ендогенні зовнішні, екзогенні інститути [32]. Таким чином, неформальний інститут підприємницької гідності є метисом, який формує шанобливе ставлення до багатства, повагу до бізнесу і зняття маргінального статусу комерційної діяльності. Проте метис є лише центральною ідеєю сучасного капіталізму, нам же потрібно розкрити ендогенні інститути які сформувались довкола нього.

Економіст і дослідник історії економіки Генрі Хазліт у своїй статті «П'ять інституцій ринкової економіки» виділяє такі: приватна власність, вільні ринки, конкуренція, розподілення праці, соціальна кооперація [69]. Проте, на нашу думку, специфічними для вільних ринків є всього три інституції – це *права та можливості* захисту приватної власності, *чесна* конкуренція та *добровільна* соціальна кооперація. Ці уточнення, зроблені нами, базуються не лише на тому факті, що розподілення праці і вільні ринки існували і до зламного моменту у

1850-х, на що у своїй роботі «Рівність несправедлива» вказує Ярон Брук, а і на методологічній редукції, яка неминуче призведе до висновку, що лише три інститути є базовими у контексті цього дослідження [36, с. 83]. Таким чином, нам варто зосередитись на трьох ендогенних інститутах, які і сформували сучасне багатство, і продемонструвати яким чином працює цей, цитуючи Девіда Фрідмана «механізм свободи» [19].

Право власності і можливість його захистити фундаментально обстоює у своїй роботі «Основи вільного суспільства» Еамон Батлер [38]. Він окреслює право власності як таке, що відокремлює цивілізовані нації від нецивілізованих: «Можливість індивідів мати власність є фундаментальною ознакою вільного суспільства» [38, с. 110]. Цей ендогенний інститут дозволяє створити правове поле захисту власності від незаконних позіхань. Саме у створенні системи і кодифікації правових відносин ми завдячуємо приватній власності. Цю думку підтримує американський економіст індійського походження Джапаг Лал у своїй роботі «Апологія Імперій», він зазначає, що формалізація створення подальших більш продуктивних інститутів базується саме на праві власності і потребі систематизації можливості його захисту у ненасильницький шлях [74]. Тобто, гідність підприємця (його легітимізація у суспільстві) утворює метис, який формує право власності, що у свою чергу розвивається у більш складні ендогенні зовнішні інститути, які і зумовлюють економічне зростання.

Наступним інститутом є *чесна* конкуренція, який так само формується крізь метис підприємницької гідності. Варто коротко зауважити, що хоча у своїй статті «Конкуренція та конкурентні відносини під впливом державного контролю» А.М. Ткаченко зазначає що формалізація звичаїв чесної торгівлі тільки вибудовується, але ми можемо із впевненістю можемо зазначити що традиція торгувати чесно має більш давню історію [18]. Так, у своїй автобіографічній книзі мультимільярдер Чарльз Кох зазначає, що більшість бізнесменів, з якими він мав справу протягом більше 50 років бізнес діяльності, несвідомо керувались принципами чесної конкуренції, які з його точки зору

були сформовані у період зародження капіталізму [72, с. 70]. Нам же варто додати, що відмінність цього виду конкуренції від всіх інших полягає у раціональному використанні власних ресурсів задля зростання і боротьби за споживачів, а не економічно беззмістовного бажання знищити конкурента (подібні дії ми можемо спостерігати на ринках із низькою підприємницькою культурою як наприклад пострадянські країни у 90х чи певні африканські країни сьогодні). Чесна конкуренція призводить до раціонального перерозподілу ресурсів і до ринкового самоочищення крізь «креативну руйнацію» [4].

Останнім ендегенним внутрішнім інститутом є добровільна соціальна кооперація. Важливо зазначити, що до капіталізму існувала добровільна кооперація, проте вона не мала такого розмаху, а головне – не мала на меті отримання прибутку як кінцеву ціль. Цієї ж думки притримується і Крістофер Сновдон у своїй роботі «Егоїзм, жадібність і капіталізм» [99]. Саме приватна кооперація породжує сприятливі умови для створення комунікацій, а крізь них утворення додаткових інститутів сприятливих до поширення і примноження інновацій.

Тепер звернемося до другого фактору економічно-інноваційного прориву – економічної свободи. Оскільки було детально розглянути теоретичний базис економічної свободи, нам необхідно прослідкувати взаємозв'язок економічних свобод і економічного зростання. За основу буде взята гіпотеза дослідника Гвартней, яку можна коротко викласти у діаграмі (Див. Рис. 2.32).

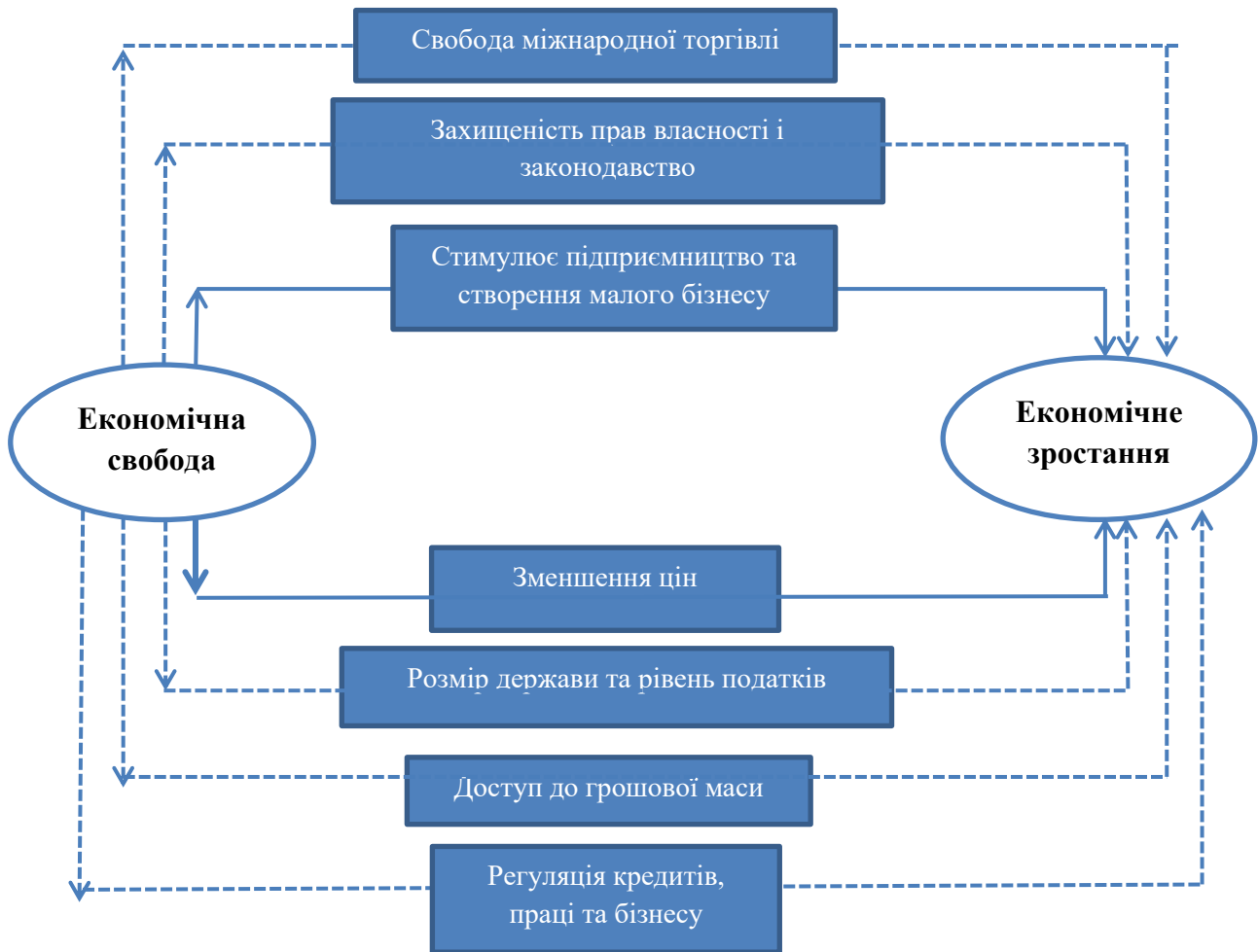

Рис. 2.32 Концептуальні рамки: економічна свобода та економічне зростання. Теорія Гвартней Джерело:[64]

Гіпотеза полягає у наступному - економічна свобода: зменшує ціни (через звільнення від регуляцій), вимагає зменшення оподаткування і державного апарату, обмеження для кредитування, переміщення робітників і введення бізнесу, бар'єри для міжнародної торгівлі, а також збільшує доступність реальних грошей, стимули для створення власного бізнесу, стимулює покращення законодавчої бази у захисті приватної власності. Всі ці фактори в свою чергу призводять до економічного зростання, їх можна згрупувати за трьома основними категоріями: фінансовий сектор (кредити, реальні гроші, ціни), фіскальний сектор (податки, регуляції та акцизи), інституційний сектор (права власності, бізнес активність). Відповідно кожен із цих трьох секторів має свої макропоказники – фінансовий сектор залежить від

реальної процентної ставки і інфляції, фінансовий сектор і його динаміка знаходить своє відображення у рівні бідності, у той час, як інституційний сектор знайде своє вираження у загальному зростанні ВВП.

Фінансовий сектор. У своєму дослідженні В. Бойко наводить дані, щодо того, яким чином економічна свобода впливає на інфляцію і реальну процентну ставку. «Лібералізація економіки загалом призводить до зменшення відсоткової ставки центробанку, що у свою чергу збільшує кількість грошової маси...проте така практика не призводить до стрімкого зростання інфляції за умови загального росту економіки, що і стимулюється економічною свободою» [35, с. 14]. Схожого висновку, аналізуючи макропоказники Бангладешу досягають Т. Танін і М. Маших: «...чітко простежується обернена залежність між економічними свободами і рівнем інфляції... яка, скоріш за все зумовлена загальним макроекономічним ростом» [102, с. 16]. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що саме зниження цін, чи зменшення інфляції не призводить до макроекономічного зростання, а є скоріше його результатом.

Фіскальний сектор був спеціально виражений через рівень бідності, оскільки саме перерозподіл є однією з основних функцій оподаткування [97, с. 116]. Дані Heritage Foundation демонструють пряму залежність між низьким рівнем економічних свобод і високою бідністю.

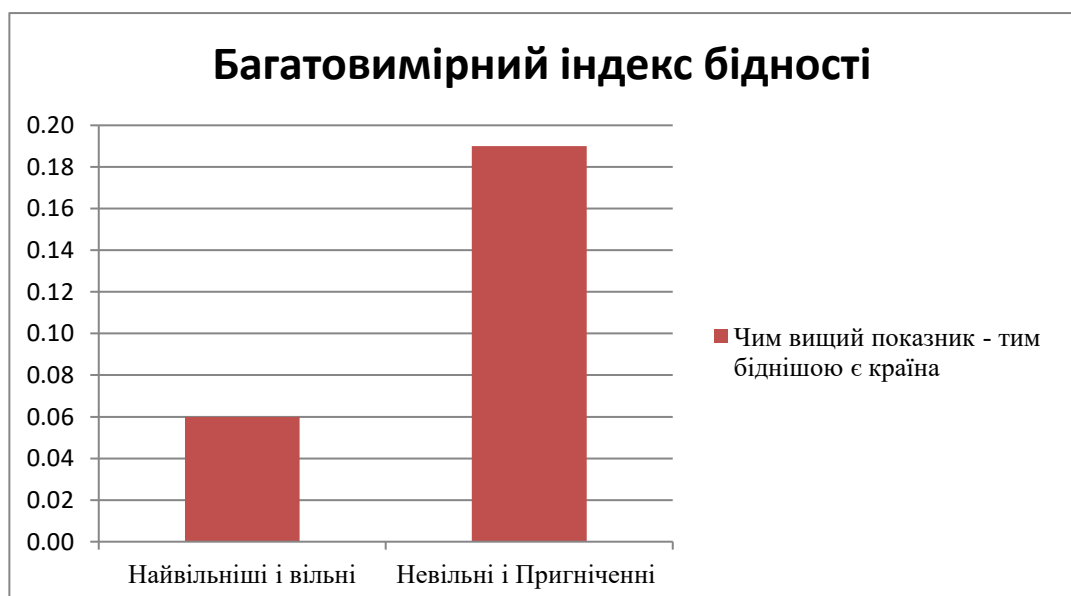

Рис. 2.33 Багатовимірний індекс бідності і економічні свободи Джерело: [109]

Варто зазначити, що цей аналіз базувався на даних про бідність зібраних ООН, а саме Звіт розвитку людського Капіталу (Human Development Report). Із наведених вище даних випливає, що збільшення економічної свободи позитивно впливає на зменшення бідності.

На останок варто проаналізувати *інституційний сектор* і те, наскільки економічна свобода впливає на його покращення. Варто коротко зазначити, що ВВП було взяте за основу, оскільки, як наводилось вище, права власності відображаються на показниках економіки в цілому. Від міри захищеності капіталів залежить продуктивність і ефективність використання ресурсів, а отже і валовий продукт. Тому звернемось до вже згаданого звіту Heritage Foundation за 2019 рік. І навести динаміку зростання ВВП на душу населення у країнах, що покращують стан економічних свобод.

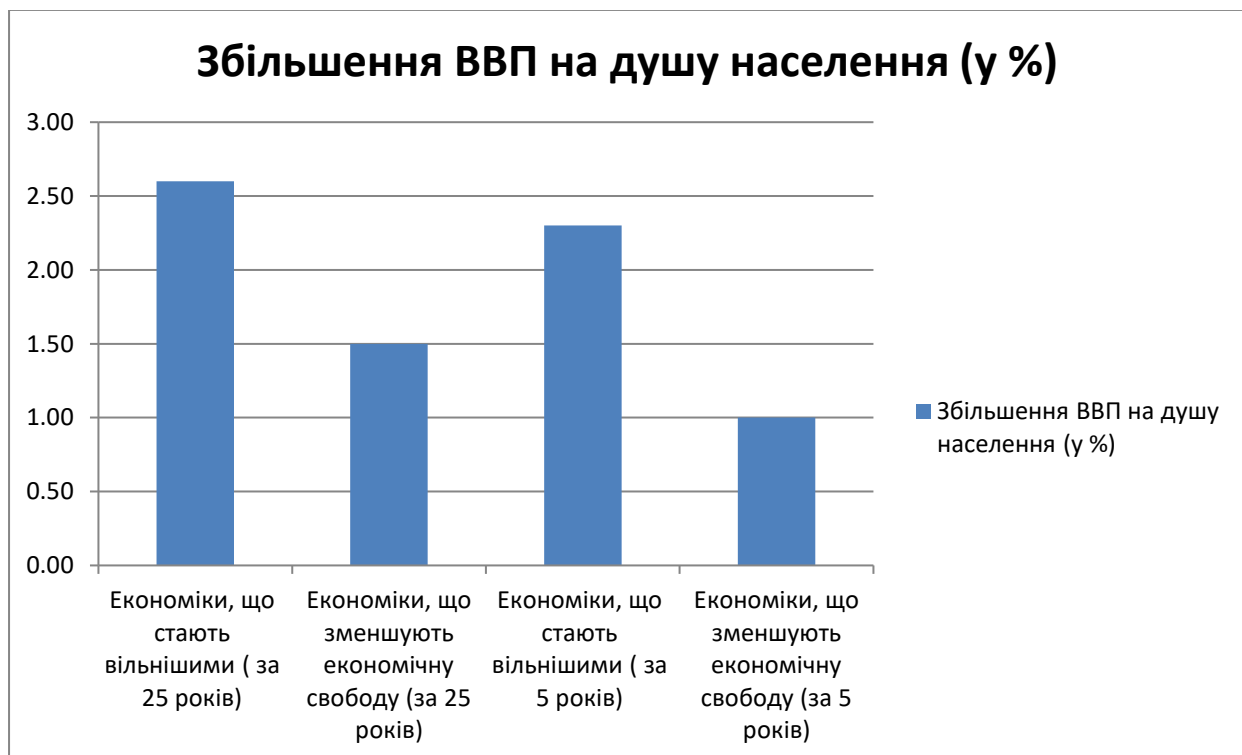

Рис. 2.34 Зростання економічної свободи і економічне зростання. Джерело: [109]

Тут ми можемо побачити прямий зв'язок між збільшенням економічних свобод і макроекономічним ростом.

Отже гіпотеза Гвартней про 7 факторів впливу на економічний ріст справдилась частково, оскільки рівень інфляції і цін є скоріше наслідком, аніж причиною росту. Тобто, зменшення податків і регуляцій, одночасно із збільшенням доступу до грошової маси і міжнародних ринків, із подальшим розвитком інституцій, що захищають власність і права на неї, призводить до макроекономічного зростання.

Таким чином, ми продемонстрували, що на теоретичному рівні економічна свобода є ендегенним інститутом зовнішнього типу. Вона базується на ендегенних інститутах внутрішнього типу, якими є право власності, добровільна соціальна кооперація і чесна конкуренція. В свою чергу вони сформовані довкола метису, яким є підприємницька гідність. Таким чином, теоретичне обґрунтування взаємозв'язку і економічного зростання є набагато ширшим, ніж його було розкрито у першому розділі. Тепер нам варто продемонструвати цей зв'язок за допомогою математичної моделі, яку було розроблено спеціально для цього дослідження.

2.4 Економічне зростання і економічні свободи: математична модель

Для доведення правдивості своєї гіпотези про позитивний зв'язок економічної свободи і макроекономічного зростання ми використаємо техніку кластеризації. Кластерний аналіз або кластеризація - це групування набору об'єктів таким чином, щоб об'єкти в одній групі (кластері) були більш схожі (в певному сенсі) один з одним, ніж з іншими групами (кластерами) [73].

Кластерний аналіз не є конкретним алгоритмом, а скоріше загальним завданням, яке необхідно вирішити. Результат можна досягти за допомогою різних алгоритмів, які істотно різняться в розумінні того, що являють собою поняття кластер і яким чином його визначати. Тобто, кластеризація може бути сформульована як *багатоцільовий процес оптимізації*. Відповідний алгоритм, за яким вона пройде та задані параметри (функція відстані, поріг щільності або кількість очікуваних кластерів) залежать від індивідуального набору даних і бачення майбутнього результату. Іноді попередню обробку даних необхідно модифікувати і змінювати параметри моделі для досягнення бажаних результатів [88].

Окрім терміну кластеризація, існує ряд термінів з подібними значеннями, серед яких: чисельна таксономія, автоматична класифікація, ботріологія, типологічний аналіз, виявлення спільностей та багато інших. Тонкі відмінності між ними часто проявляються при використанні результатів аналізу. Проте у нашому контексті нам слід використовувати саме чисте значення кластерного аналізу.

Вперше кластерний аналіз був введений в антропологію Драйвером і Кребером в 1932 році, введений в психологію Йозефом Зубіним в 1938 році і Робертом Тріоном в 1939 році, а також часто використовувався Кеттелем в роботах починаючи з 1943 року для класифікації теорії в психології особистості [40].

Як зазначалось вище поняття "кластера" не може бути точно визначено, оскільки існує велика кількість підходів [60]. Але існує головна спільність всіх визначень – група об'єктів даних. Із іншого боку, складність не закінчується на цьому етапі і різні дослідники використовують різні кластерні моделі, які в свою чергу, можуть цілком змінити алгоритм всього процесу. Такі корективи призводять до зміни поняття кластера, який знайдений за допомогою різних алгоритмів. Але у контексті нашого дослідження, спираючись на роботи різних авторів ми спробуємо класифікувати кластерні моделі. Типові кластерні моделі включають:

- Модель підключення;
- Модель розподілу (кластери моделюються з використанням статистичних розподілів)
- Підпросторова модель (у двокаліберних кластери моделюються за членами кластера і за відповідними атрибутами)
- Групова модель (алгоритми не забезпечують уточненої моделі для їх результатів і просто надають інформацію групування).
- Нейронні моделі (неконтрольована нейронна мережа є самоорганізаційна карта)
- Графічно-орієнтована модель (кожні два вузли в підмножині з'єднані ребром).
- Модель щільності: (DBSCAN і OPTICS визначають кластери як пов'язані щільні області в просторі даних).
- Модель центроїда: наприклад, алгоритм k-середніх (позначає кожен кластер за допомогою одного середнього вектора) [75].

Як зазначено вище, алгоритми кластеризації класифікуються на основі їх кластерних моделей. Не існує об'єктивно "правильного" алгоритму кластеризації, бо "кластеризація знаходиться в голові дослідника" [60]. Найбільш вдалий алгоритм кластеризації для кожного конкретного завдання потрібно вибирати експериментально, це твердження є правдивим, якщо не

існує обґрунтованої причини віддати перевагу одній моделі кластера над іншою. У нашому контексті було обрано кластеризації за принципом k-середнє.

Тепер варто коротко описати перебіг нашої кластеризації. Ми зібрали дані по зростанню ВВП у період з 1992 по 2017 рік. Такий проміжок був обраний, оскільки саме такі дані присутні у обох Індексах, що визначають економічну свободу. Далі ми завантажили дані з обох індексів і співставили кількість країн, по яким є повнота даних і обрали за основу Індекс економічних свобод у світі від Fraser institute. Далі за допомогою даних Міжнародного валютного фонду визначили країни, які мають повноту даних за період 1992-2017 і мають відповідники у рейтингу Фрейзера і отримали 129 країн [92]. Далі перевели дані у програму Microsoft Office Excel і отримали дані у вигляді представленому на Рис. 2.41 (Додаток Б.)

Після чого за допомогою програми Statistica64 (безкоштовний термін користування для студентів) і провели кластеризацію за 50 змінними (25 років зростання ВВП і 25 років оцінки економічних свобод). В результаті отримали три кластери, які представлені у Додатках В, Г, Д. Далі перенесли дані по дистанціях і для більшої наочності побудували графік використовуючи програмне забезпечення Ексель отримавши таке графічне зображення:

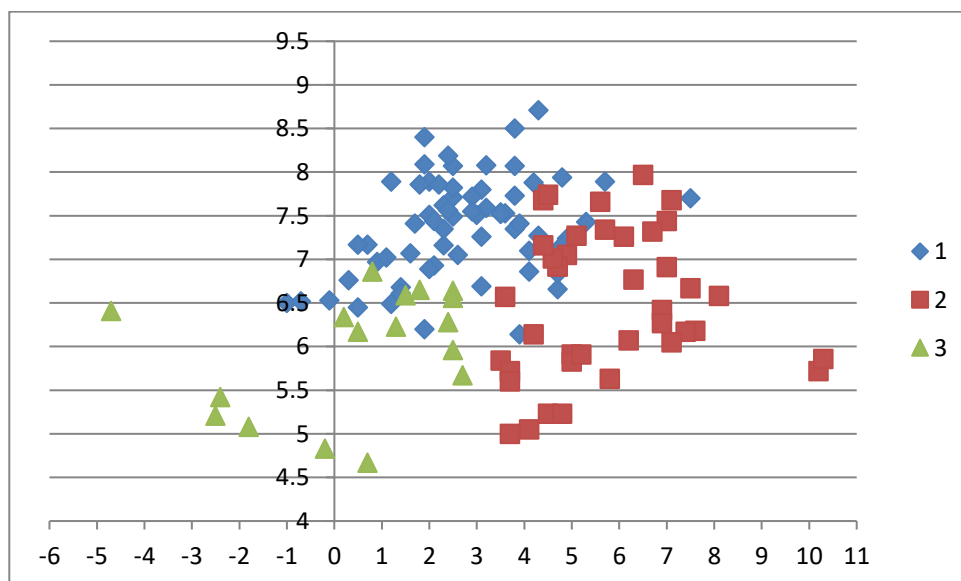

Рис. 2.41 Графічне вираження кластерів (Вертикаль – економічні свободи, горизонталь зростання) Джерело: побудоване автором у програмі MS Excel, базуючись на кластерній відстані, отриманій у програмі Statistica64

На ньому чітко прослідковуються три групи країн: Кластер 3 (країни що мають низькі темпи економічного зростання і низьку свободу), Кластер 2 (країни що мають помірні свободи і високе економічне зростання), Кластер 1 (країни що мають високі свободи і високе економічне зростання).

Варто зазначити, що внутрішні можливості Statistica64 автоматично калібрують показники і визначають найбільш придатні кластери і групують по найбільш важливим характеристикам, нівелюючи статистичні шуми.

Інтерпретація отриманих даних: ми можемо бачити, що наша гіпотеза про те, що із збільшенням економічних свобод збільшується економічне зростання, була доведена частково. Оскільки Кластер 1 і Кластер 3 її повністю підтверджують, проте чисельний кластер 2 вибивається із загальної динаміки. Але можна пояснити таку розбіжність зменшенням темпів зростання у розвинених економіках. Аналізуючи зміст цих кластерів, ми можемо зробити такий висновок: Кластер 3 – це репресовані та відсталі країни, Кластер 2 – країни, що наздоганяють (чи країни що розвиваються), і Кластер 1 (вільні, високорозвинені країни).

Базуючись на цьому висновку, ми можемо зауважити, що країни із стрімкими темпами економічного зростання за останні 25 років це - у минулому бідні країни, які розпочали шлях поступової лібералізації (це видно і по тому, що вони більш економічно вільні ніж 25 років тому) [25, с. 3]. Тому наша гіпотеза із врахуванням зауважень справджується у контексті 129 досліджуваних країн. Збільшення економічної свободи справді призводить до прискорення економічного зростання.

2.5 Розвиток інновацій крізь призму економічних свобод: інвестиції, конкуренція, правове поле

Ще один аспект впливу економічних свобод на економічне зростання є створення додаткових умов для інновацій. Дейдра Макклоскі, за допомогою теорії якої ми розкрили глибинні процеси, що стоять за впливом економічної свободи на економічне зростання, у інтерв'ю аналітичному центру Інституту економічних досліджень зазначила, що інновації, чи як вона їх сама називає «перевірені ринком рішення», є «найважливішим наслідком економічних свобод» [47].

Окрім вищезгаданої важливості інновацій як фактору швидкого збагачення світу, нам варто розкрити їх взаємозв'язок і через те, що саме вони уможлиблюють прогрес, не тільки технологічний, а і соціальний через перерозподіл ресурсів. У своїй статті «Де супербагаті із 1987го?» Жуан Рамон Ралло аналізує, наскільки змінились позиції найбагатших людей світу. Він приходить до висновку, що не існує жодної людини у світі, яка змогла б примножити власні статки починаючи із 1987 року, більшість мільярдерів втратили активи за цей період і поступились місцем новим. І причина такого динамічної зміни складу клубу найбагатших людей за 33 роки є стрімкий розвиток інновацій [26, с. 35]. Тобто вони, через механізм «креативного знищення», перетворюють звичайне економічне зростання у інклюзивне, про яке детальніше буде йти мова у наступній частині.

Згідно із аналітичною запискою експерта Пратека Агарвала для розвитку інновацій необхідні такі чинники: ресурси, інфраструктура, робочий ресурс, людський капітал, технології і закони [23]. Відповідно, лише одну із цих груп можна назвати детермінованою, тобто тією, що не може бути змінена швидко людською діяльністю. В той час як інфраструктура, робочий ресурс, людський капітал, технології і закони – можуть бути об'єктами змін. Тепер коротко викладемо, яким чином економічна свобода і лібералізація економіки може призвести до покращення ситуації у цих групах факторів.

Закони: йдеться не лише про їх справедливість і гуманність, а скоріше можливість їх ефективної імплементації. Лібералізація економіки передбачає її дерегуляцію, зменшення регуляторного тиску на бізнес. Тому для транзитних країн із маленькими бюджетами у сферах освіти і інновацій, лібералізація бізнесу дозволить отримати додаткові ресурси.

Якщо мова йде про покращення *технологій* і відбудови інноваційних технологічних ланцюгів, то економічні свободи працюють у частині лібералізації міжнародної торгівлі. Саме відкритість до інших ринків дозволить імпортувати нові технології через інструмент інвестицій. У своєму дослідженні Харвей Брукс зазначає, що «інвестиції у технології дають позитивний ефект... найкраще їх залучати із зовнішніх джерел» [37].

Людський капітал і робочий ресурс (працездатне населення) лежать у площині вільного пересування людей і товарів, які є важливими компонентами економічної свободи. Якщо спростувати, то при створенні конкурентної економіки, вона буде притягувати більше мігрантів і таким чином робочий ресурс буде збільшуватись. Більше того, людський капітал зростає саме через те, що розвинена конкуренція акумулює більше бюджетних надходжень, на які можна будувати соціальну і освітню інфраструктуру, які позитивно впливають на інноваційний розвиток. Також варто згадати кореляцію, виявлену дослідницею Анішею Мадан: «Підсумовуючи, індекс людського розвитку збільшується на 0,161 зі збільшенням на одну одиницю в рівні економічної свободи» [77].

Останнім аспектом є різні види інфраструктури, що можуть бути вибудовані саме завдяки економічній лібералізації. Оскільки, як було зазначено вище, економічна свобода призводить до економічного зростання, то й загальний добробут вплине на бюджети країн. Більше того, можемо зазначити позитивний вплив економічної свободи на неформальні інститути власності, які

у свою чергу впливають на нормалізацію сфери інтелектуальної власності, що більш детально висвітлено у роботі Флорента Сілве [98].

Таким чином, ми можемо спостерігати, що пожвавлення інноваційного розвитку уможлиблюється за допомогою економічних свобод. Механізм такого покращення базується на розбудові інфраструктури, залучення нового робочого ресурсу, збільшення людського капіталу, впровадження законів захисту приватної власності.

2.6 Вільні ринки як система боротьби із нерівністю

У минулій частині було продемонстрований лише один аспект того яким чином економічна свобода може боротись із нерівністю. Більш детально більшість механізмів можна розкрити на базі трьох фундаментальних проблем, які нерозривно пов'язані із нерівністю: бідність, низький доступ до освіти та гендерна нерівність.

Але перед тим як розпочати виклад практичних рішень цих проблем, варто зазначити, що економічне зростання, породжене економічними свободами, суттєво наближене до інклюзивного зростання. Визначення Всесвітнього Банку: «Інклюзивне зростання - це підняття темпів зростання та збільшення розмірів економіки, із одночасним вирівнюванням умов для інвестицій та підвищення продуктивності, кількості можливостей працевлаштування» [70, с. 13]. Тобто всі взаємозв'язки, продемонстровані у минулих розділах, доводять вірність судження про спорідненість інклюзивного зростання і економічних свобод. Вже цей факт дозволяє нам говорити про те, що вільні ринки через своє вільне зростання збагачують всіх. Із іншого боку, ілюструючи приклади, згадані на початку цієї частини, дозволять нам краще продемонструвати цей взаємозв'язок.

Розпочнемо ми із бідності, яка нерозривно пов'язана із економічною нерівністю. Дослідниця Наталія Харченко у своїй роботі «Різноманітність аспектів бідності» зазначає, що: «...що бідність є не просто науковим поняттям, яке потребує визначення, а й однією з найстаріших суспільних проблем, яка вимагає практичного вирішення» [21]. У Частині 2.2 була продемонстрована емпірична залежність між низьким рівнем бідності і високою економічною свободою. Більше того була коротко окреслена причина такої взаємозалежності крізь інституційне поле, проте оскільки у контексті цієї частини ми розглядаємо нерівність і яким чином економічна свобода може її подолати, нам варто більш детально розкрити механізм, за допомогою якого бідність може бути знижена. Старший науковий співробітник Інституту Катона (США) Майкл Д. Танер у

своїй книзі «Інклюзивна економіка» детально аналізує, яким чином економічні наслідки лібералізації покращують становище найбідніших верств населення, ми сконцентруємось на таких сферах, як доступність житла та збереження і накопичення капіталу. Проте до цього нам варто коротко окреслити, чому основна програма по боротьбі із бідністю (перерозподіл), навіть у розвинених країнах показує низькі результати. Економіст Джон Еарлі у своїй аналітичній роботі «Повертаючись до питання нерівності, бідності і перерозподілу» зазначає провал «війни із бідністю», яку почали США у 1960х роках: «Уряд витрачає понад 1 трлн доларів щорічно на користь зменшення бідності. Проте система вимірювання продовжує повідомляти про зниження рівня бідності, і все одно значні долари платників податків спрямовуються на людей, які не є бідними» [50, с. 3]. Детальніше можна побачити на Рис. 2.61

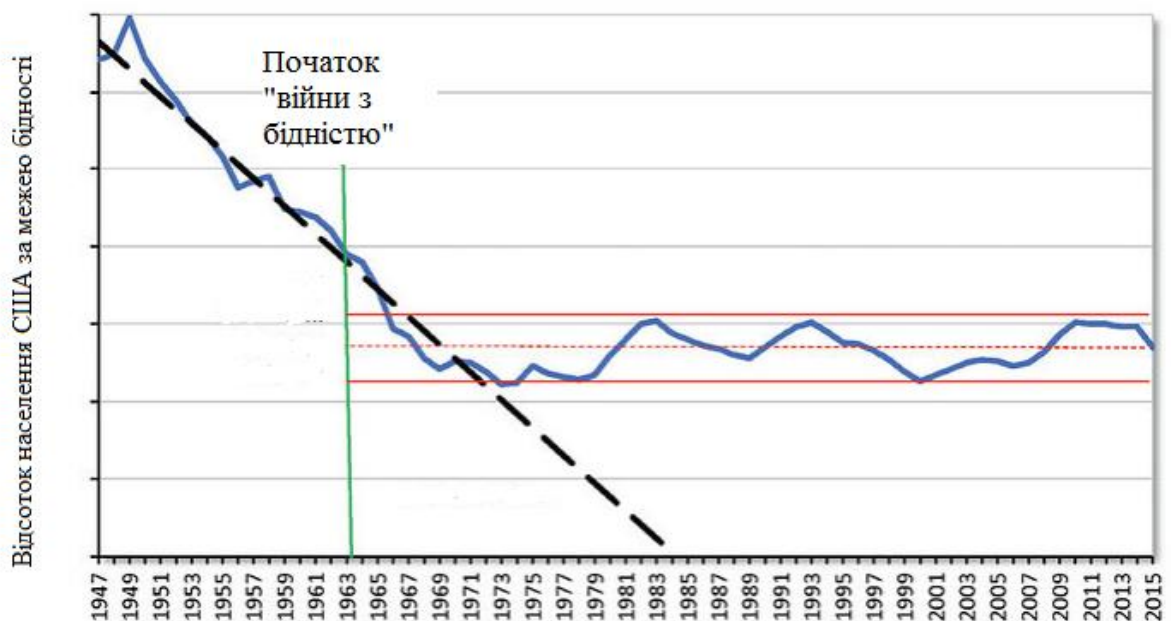

Рис. 2.61 Динаміка бідності в США по роках. Джерело: [50, С. 18]

Тепер нам варто по чергово висвітлити вищезгадані аспекти боротьби із бідністю і розпочнемо ми із створення більш доступного житла. Механізм, за допомогою якого економічна свобода може переломити ситуацію і знизити ціну на житло, базується на дерегуляції, яка включає у себе: нове зонування, новий підхід до субсидій чи контролю за рентою і зниження податків на нерухомість.

«Нове зонування» більш детально висвітлене у однойменному розділі вищезгаданої роботи під авторством Танера, передбачає більш гнучку систему землеустрою у містах, яка формується згідно із економічними стимулами у дусі спонтанного порядку. Експерименти доводять, що покращення міських умов призводять до зниження цін на оренду від 2 до 20 відсотків [104, с. 179]. Далі варто зазначити, що основна проблема субсидій та/або контролю за рентою (визначення її граничних показників, періодів нарахування чи умов) полягає у їх постійному порушенні ринкового руху до цінової рівноваги. Адам Девідсон у своїй статті «Зворотні ефекти регулювання орендної плати», зазначає що більшість регуляцій у сфері житла є «...такими наочними прикладами публічної політики, що досягає майже протилежних їм цілей» [43]. Останнім інструментом дерегуляції є зниження податків на нерухомість. Майкл Танер у своїй книзі зазначає на той факт, що збільшення оподаткування впливає не лише на власників нерухомості, а і на можливих орендаторів, оскільки перші завжди будуть перекладати всі супутні витрати на споживача [104, с. 178]. Таким чином, єдиною альтернативою до регуляції і втручань в ринок є його лібералізація і зменшення долі держави крізь: зниження податків, зміни законодавства і більш гнучкого підходу до міського зонування.

Тепер варто зосередитись на можливості накопичення капіталу, як зазначав Нобелівський лауреат Фрідріх фон Гаяк: «...тільки політика свободи для індивідів є справжнім людським прогресом» [67, с. 70]. Тому у цій частині ми продемонструємо, яким чином найбідніші верстви населення зможуть накопичувати капітал для того, щоб «дістати себе» із бідності. Першим є доступність банківських послуг через зменшення регуляторних бар'єрів для них, що створить більшу пропозицію на ринку, а другим важливим аспектом є можливість створення кооперативних об'єднань. Майкл Танер детально описує ці механізми і регуляції які треба прибрати у США, коротко підсумовуючи: «Ми думаємо що багатство повинно належати лише багатим. Це не є правильним. Якщо ми справді хочемо допомогти бідним стати самодостатніми

та дати їм можливість інвестувати у себе і у майбутнє своїх дітей ми повинні їм надати можливість генерувати достаток в умовах бідності» [104, с. 196].

У свою чергу гендерна нерівність, яка є одним із найбільш несправедливих форм нерівності, так само може бути вирішена за допомогою інструментів економічної свободи. У цьому контексті варто взяти до уваги аналітичне дослідження «Як ринки посилюють жінок» під авторством Челсі Фолет. Ми сконцентруємось на таких аспектах покращення стану жінки як: здоров'я, хатні справи і доступ до робочого місця.

Очевидним покращенням, що приніс капіталізм, є збільшення тривалості життя, яке отримало назву «ключка Макклоскі» і вже була описана у Частині 2.3. Проте нам важливо зацентрувати увагу на тому, що окрім вищезазначеного покращення умов життя, така тривалість підсилила жінок у соціальному плані. При низькій середній тривалості життя під тиском соціуму жінка зобов'язана в першу чергу піклуватись про дітей, у той час, як більш тривали і якісніше життя може дозволити фокусуватись не тільки на сім'ї, а і на кар'єрі чи інших здобутках, використовуючи економічну термінологію – збільшення середньої тривалості життя породжує нові економічні стимули [113, с. 4].

Наступною особливістю є інновації, які дозволяють більше часу проводити поза межами власної домівки: прибирання, готування їжі, прання – тривалість всіх цих «жіночих занять» (варто зауважити, що ми аналізуємо історичний контекст, у якому ці справи вважались жіночими), значно зменшується, що можна побачити на Рис 2.62. Тобто, зменшення часу, витраченого на соціально визначені хатні справи, дозволяє бути більш конкурентно спроможними у порівнянні із чоловіками, яких суспільство такою діяльністю не переобтяжує. Варто зауважити, що приклад Китаю якраз є демонстрацією того факту, що збільшення економічних свобод, у контексті країн що розвиваються, підсилює жінок.

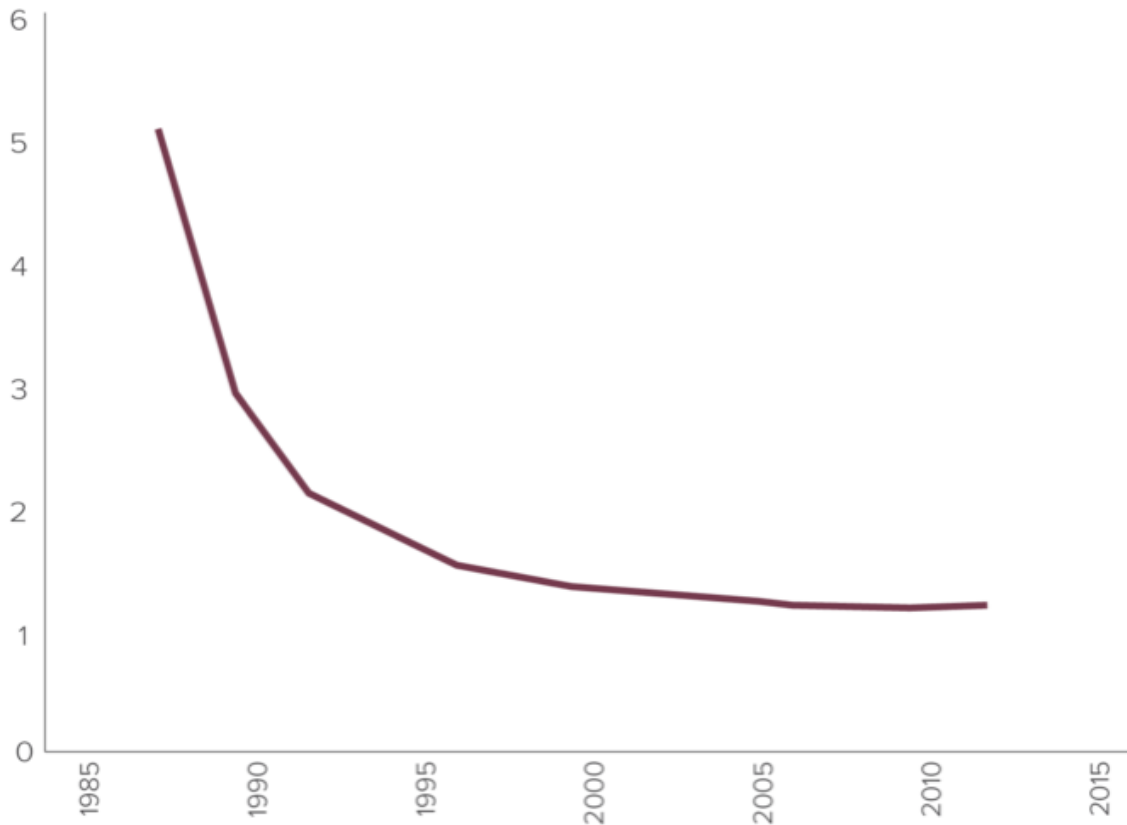

Рис. 2.62 Динаміка зміни кількості годин, витрачених на приготування їжі в день китайськими жінками Джерело: [105, С. 3]

Останнім посиленням, яке приносить стрімке економічне зростання (можливість якого існує тільки через економічну свободу, як було показано у минулих розділах) є збільшення кількості робочих місць. Зростаючий попит на робочу силу призводить до необхідності наймати жінок. Саме через робочі місця жінки отримують справжню емансипацію і можливість боротись за свої права через профспілки. До того ж, сам факт того, що для жінок створенні можливості працювати на рівних із чоловіками є серйозним фактором у боротьбі за гендерну рівність. «Участь у ринку праці надає жінкам економічну незалежність та підвищує соціальні позиції. Робота на фабриках, незважаючи на її погану репутацію, посилила жінок у XIX столітті в США... тепер історія робітничих жінок повторює себе у нових контекстах по всьому світу, оскільки молоді жінки стають більш незалежними через ризик та працю», - підсумовує Челсі Фолет у своїй праці [113, с. 22].

На останок нам варто продемонструвати, яким чином економічні свободи

і створювані ними інститути можуть покращити доступ до освіти. Ми будемо базуватись на роботах Корея ДіАнгеліса. За основу ми візьмемо середню освіту, бо як зазначав Нобелівський лауреат Мілтон Фрідман: «Загальна система середньої освіти зіграла визначну роль в успіху США як країни» [82].

То який підхід можуть запропонувати економісти, які обстоюють необхідність економічних свобод? Як підсумовує ДіАнгеліс у своїй аналітичній роботі «Чи є державна освіта суспільним благом?»: «Оскільки сучасна освіта не здатна задовольнити умови неконкурентності і невиключеності, тому немає сильних аргументів на користь державної системи освіти які б базувались на тому, що вона є суспільним благом» [44, с. 9]. Оскільки освіта не є суспільним благом, то тоді очевидно, що вона є товаром. Відповідно з точки зору австрійської школи єдиним найбільш ефективним рішенням є позбавлення ринку від зайвого втручання, що дозволить йому пришвидшити рух до цінової рівноваги. Вищезгаданий автор у своїй іншій аналітичній праці «Суспільна користь приватної освіти» наводить ряд аргументів на користь цієї теорії, проте з нашої точки зору найбільш вагомим є той факт, що державна система середньої освіти є монополістом: «Державні школи змушують своїх клієнтів платити за освіту через оподаткування; через свій статус монополіста вони не отримують необхідного тиску зі сторони своїх споживачів (сімей)» [45, с. 3]. Першим наслідком такої відсутності стимулів є зменшення якості наданої освіти. Проте така ситуація, що більш важливо у контексті найбільш вразливих верств населення, зменшує її доступність. Бо сам продукт освітньої програми середньої школи не є самодостатнім, у додаток до нього йдуть підручники, матеріали, видатки на транспортування та інші. Найбідніша частина населення у більшості країн світу не позбавлена податкового тягара, який легітимізується крізь наявність великої кількості соціальних програм, у тому числі і «безкоштовної» освіти. У своїй роботі Майкл Танер зазначає, що: «Тільки

звільнення ринку освітніх послуг, надання можливостей вибору студентів і батьків, допоможе віднайти інноваційні підходи, які дозволять найбільшій частині відвідати школи» [104, с. 168]. Доказом такого підходу, а точніше аргументом на користь скрутного становища державної освіти у США може бути робота Ендрю Колсона «Тренди у державній освіті», у якій він доводить докази стагнації державної освіти США і продовжує аргументацію щодо лібералізації освітніх послуг як шляху до збільшення їх якості. Детальніше описану вище ситуацію можна побачити на Рис. 2.63. Варто зауважити, що приклад освітньої системи у США ми можемо екстраполювати на всі країни із монополією на освітні послуги.

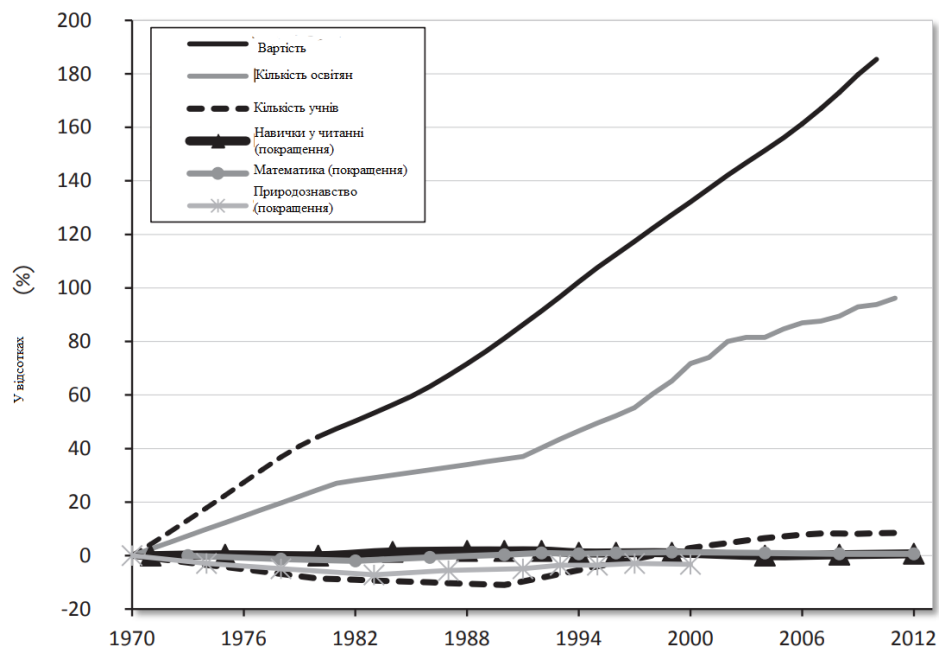

Рис. 2.63 Динаміка ціни і шкільної успішності у США за період 1970-2012 Джерело: [44, С. 6]

Таким чином, економічна свобода вивільнюючи ресурси для інновацій, які призводять до нечуваного економічного зростання, надає можливості збагатитись не тільки найбагатшим верствам населення, а і найбільшій частині населення через можливість менше витратити на житло і більше заощаджувати. Жінки ж отримали можливість працювати на рівні із чоловіками, інновації породжені вільними ринками, звільнили їх від хатніх справ і збільшили тривалість життя. А боротьба із державним монополізмом на ринку освітніх послуг дозволить

збільшити фінансування шкіл і надасть можливість ринковим процесам наблизити всю сферу освітніх послуг до цінової рівноваги.

На останок нам варто підпити підсумки цього розділу. На початку ми провели короткий аналіз агрегованих показників Інституту Фрейзера за 1995-2017 роки, а також стисло проаналізували показники Heritage Foundation 1995-2019 рік і прийшли до висновку, що обидва Індeksi мають песимістичні прогнози щодо майбутнього, далі ми розкрили механізми впливу на **економіку** інститутів, які формуються на вільних ринках. Важливо також зазначити, що ми за допомогою кластерного аналізу підтвердили кореляцію між зростанням ВВП і економічними свободами. Далі було продемонстровано механізм розвитку інновацій у контексті економічних свобод. У самому кінці розкрили взаємозв'язок вільних ринків і нерівності.

РОЗДІЛ 3: ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1 Економічне зростання як подолання бідності

Перед тим, як розпочати аналіз стану економічних свобод в Україні та до того, як ми перейдемо до безпосередніх рекомендацій по подоланню структурних проблем, нам необхідно зробити зауваження щодо їх форми. Справа в тім, що досвід, який ми наводимо нижче і екстраполюємо на український контекст є універсальним – всі розділи до цього мали на меті показати, як такий погляд народився і які є докази того, що такий підхід є правильним. Ми продемонстрували, що інститути, породжені вільним ринком, дають ресурси для подальшого стрімкого розвитку економіки країни. Лоуд Коссер та Маартен Вегге у своїй главі для книги «Чому свобода?» під назвою «Як ти знаєш? Знання та презумпція свободи», аргументують універсальність використання економічної свободи для розвитку інститутів саме крізь інформацію [15, с. 105]. Оскільки всі індивіди наділенні можливістю зберігати, поширювати і зчитувати інформацію, то всі економічні системи, з точки зору авторів, є лише «інформаційною системою». Вони так підсумовують свою статтю: «Жодна людина, жоден комітет не може мати достатньо інформації, щоб координувати мільйони (чи мільярди) людей із різними цілями та фрагментарним знанням» [15, с. 118]. Тобто аргумент універсальності наших рекомендацій базується на самій природі людини і її соціальних порядків. Як зазначав всесвітньовідомий економіст Богдан Гаврилишин: «Україну треба трансформувати, а не реформувати», тобто розпочати структурні інституційні зрушення, які можливі лише за допомогою лібералізації економіки [13].

Тепер варто перейти до аналізу статусу-кво, у якій позиції зараз знаходиться Україна у розрізі економічних свобод і який шлях пройшла. Для цього розпочнемо із даних Інституту Фрейзера за досліджуваний період 1995-2016 рік. Всі дані чітко видно на побудованому графіку:

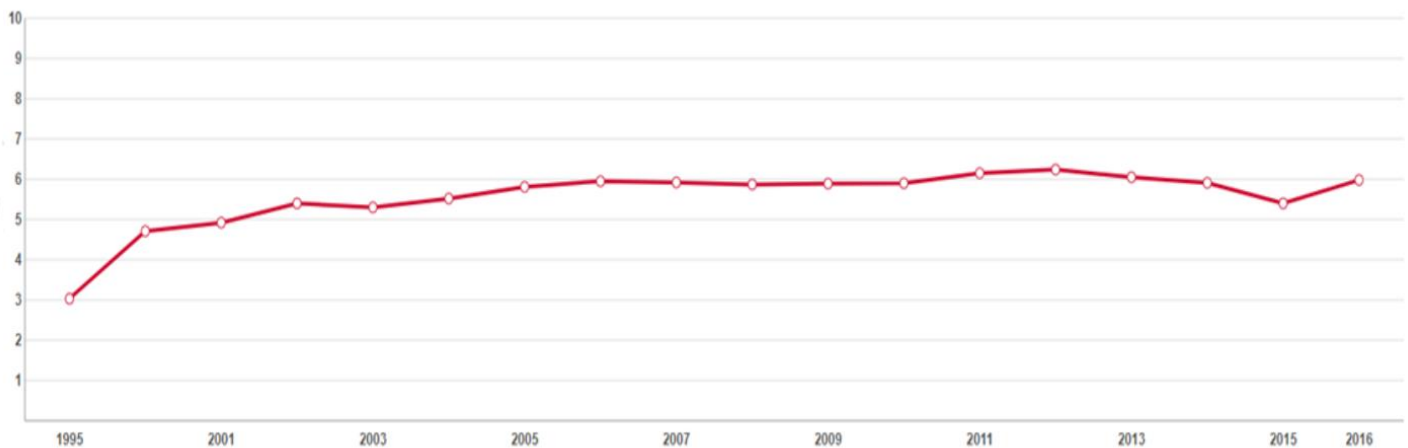

Рис. 3.1 Динаміка зміни рівня економічних свобод в Україні за 1995-2016 роки Джерело: Побудовано автором на основі [54]

Варто пояснити, що хоча ці зміни виглядають незначними, проте за 25 років рівень економічних свобод зріс майже у два рази: з 3.03 у 1995 році до 5.98 у 2016 році. Варто зазначити, що найбільшого зростання зазнали наступні групи показників: розмір держави (тобто покращення функціонування і зменшення державного споживання) з 4.59 до 7.09, сектор «Реальні гроші» стрибнув у два рази з 2.24 до 4.88, у свою чергу відкритість до міжнародної торгівлі зросла не сильно з 6.40 по 6.56, подібно до Регуляторної політики 5.15 та 6.86 відповідно. А от показником, що лише погіршився, є Правова система і права власності – з 5.17 до 4.52. Тобто, за динамікою Інституту Фрейзера економіка України повинна була б стрімко зростати, проте цього не відбувається, навпаки, ми бачимо падіння у 2014 році і помірне зростання у періоді 2015-2016 [2]. Проте такий спад не знаходить свого вираження у показниках економічних свобод. Тому для оцінки статусу-кво буде більш доцільно залучити і рейтинг Heritage Foundation. Для цього варто навести відповідну таблицю:

Таблиця 1.4

Показники України за методологією Heritage Foundation у період з 1995
по 2019 рік

Назва	Рік	Загальний рахунок	Право власності	Прозорість державних процесів	Ефективність судової системи	Податковий тигар	Державні витрати	Збалансованість бюджету	Свобода бізнесу	Свобода праці	Монетарна свобода	Свобода торгівлі	Інвестиційна свобода	Фінансова свобода
Україна	2019	52.3	43.9	29,6	31.5	81.8	46.9	82.6	66.1	46.7	58.6	75.0	35.0	30.0
Україна	2018	51.9	41.0	29.0	29.5	80.2	45.0	75.9	62.7	52.8	60.1	81.1	35.0	30.0
Україна	2017	48.1	41.4	29.2	22.6	78.6	38.2	67.9	62.1	48.8	47.4	85.9	25.0	30.0
Україна	2016	46.8	25.0	26.0	N/A	78.6	30.6	N/A	56.8	47.9	66.9	85.8	20.0	30.0
Україна	2015	46.9	20.0	25.0	N/A	78.7	28.0	N/A	59.3	48.2	78.6	85.8	15.0	30.0
Україна	2014	49.3	30.0	21.9	N/A	79.1	37.5	N/A	59.8	49.8	78.7	86.2	20.0	30.0
Україна	2013	46.3	30.0	23.0	N/A	78.2	29.4	N/A	47.6	49.9	71.0	84.4	20.0	30.0
Україна	2012	46.1	30.0	24.0	N/A	78.2	29.4	N/A	46.2	51.2	67.7	84.4	20.0	30.0
Україна	2011	45.8	30.0	22.0	N/A	77.3	32.9	N/A	47.1	50.0	63.2	85.2	20.0	30.0
Україна	2010	46.4	30.0	25.0	N/A	77.9	41.1	N/A	38.7	57.7	61.2	82.6	20.0	30.0
Україна	2009	48.8	30.0	27.0	N/A	77.0	39.0	N/A	40.5	52.4	68.1	84.0	30.0	40.0
Україна	2008	51.0	30.0	28.0	N/A	79.0	43.0	N/A	44.4	53.1	69.9	82.2	30.0	50.0
Україна	2007	51.5	30.0	26.0	N/A	83.6	53.2	N/A	43.6	52.8	68.4	77.2	30.0	50.0
Україна	2006	54.4	30.0	22.0	N/A	90.2	75.8	N/A	43.1	53.2	72.9	77.2	30.0	50.0
Україна	2005	55.8	30.0	23.0	N/A	83.0	78.6	N/A	55.0	55.8	76.2	76.2	30.0	50.0
Україна	2004	53.7	30.0	24.0	N/A	67.5	77.8	N/A	55.0	N/A	74.5	74.4	30.0	50.0
Україна	2003	51.1	30.0	21.0	N/A	67.1	68.1	N/A	55.0	N/A	64.0	74.6	30.0	50.0
Україна	2002	48.2	30.0	15.0	N/A	66.1	58.9	N/A	55.0	N/A	58.2	71.0	50.0	30.0
Україна	2001	48.5	30.0	26.0	N/A	63.8	49.6	N/A	55.0	N/A	62.3	70.0	50.0	30.0
Україна	2000	47.8	30.0	28.0	N/A	62.3	41.9	N/A	55.0	N/A	63.0	70.0	50.0	30.0
Україна	1999	43.7	30.0	30.0	N/A	63.0	43.0	N/A	55.0	N/A	39.3	53.0	50.0	30.0
Україна	1998	40.4	30.0	30.0	N/A	64.4	51.0	N/A	55.0	N/A	0.0	53.0	50.0	30.0
Україна	1997	43.5	50.0	30.0	N/A	61.1	49.1	N/A	55.0	N/A	0.0	66.0	50.0	30.0
Україна	1996	40.6	30.0	30.0	N/A	57.7	47.1	N/A	55.0	N/A	0.0	66.0	50.0	30.0
Україна	1995	39.9	30.0	10.0	N/A	61.8	47.1	N/A	55.0	N/A	0.0	55.0	50.0	50.0

Джерело: [107]

З неї ми можемо прослідкувати більш помірне зростання, що більше корелює із макроекономічним. Варто зазначити, що і тут однією з найслабших позицій є судова система, проте, що справді вражає, так це прозорість державних процесів, які є найнижчими у Європі (29.6), а також обмеження для зовнішніх інвестицій (35.0) і фінансова свобода, що стабільно займає останні місця (30.0).

Таким чином, ми маємо найменш вільну економіку Європи. Які рекомендації ми можемо надати у таких умовах?

У цій частині ми сфокусуємось на формулюванні практичних рекомендацій для України, які базуються на напрацюваннях Розділу II. Для цього використаємо фундаментальну працю експерта в сфері економічного розвитку, экс-консультанта МВФ Роберта Андерсона, «Просто не стій на шляху: як держава може допомогти бізнесу у бідних країнах»[1].

Проте, перед тим, як розпочати виклад реформ, які, на нашу думку, могли б покращити економічне становище України, нам необхідно відповісти на запитання: якими інструментами повинні такі реформи впроваджуватись: чи повинні вони бути поступовими чи різкими, в одному секторі чи охоплювати більше?

Відкидаючи етичні питання, ми звернемось до аналітичної роботи ряду авторів під керівництвом Олега Гаврилишина під назвою «25 років реформ у посткомуністичних країнах», у якій вони порівнюють показники 23 країн минулого СРСР і країн соціалістичного табору. Базуючись на аналізі проведених політичних реформ, дослідники розділяють їх на п'ять груп:

1. Отримали «великий вибух» (йдеться про швидкий рух до економічної свободи): Естонія, Латвія, Литва, Чехія, Польща, Словаччина.
2. Продовжують рух: Хорватія, Угорщина, Словенія.
3. Зупинились у русі: Албанія, Болгарія, Македонія, Казахстан, Російська федерація.
4. Повільні реформи: Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Україна, Таджикистан, Румунія.
5. Реформи обмежені: Беларусь, Узбекистан, Туркменістан [66, с. 7].

Беручи до уваги показники всіх цих груп і аналізуючи їх динаміку за 25 років, авторський колектив приходить до висновку, що «Країни які почали швидкий і неухильний рух до лібералізації економіки...також краще показують

себе у показниках ВВП на душу населення» [66, с. 13]. Проте тут може бути висунутий контраргумент, про те, що певні країни мають краще розвинене інституційне поле, що їм і дозволяє зростати швидше, проте «у жодній країні не було випадку коли покращення інституційного поля передувало б лібералізації» [66, с. 17]. Таким чином, єдиним можливим виходом для України є пришвидшити ринкові реформи у найкоротший термін.

Тепер зосередимось на тому, яким чином змінити ситуацією із бідністю в Україні. Наші пропозиції варто розбити на 4 групи: пропозиції по економічному зростанню, пропозиції по зміні підходу до допомоги, зміни у трудовому законодавстві, дерегуляція цін.

Перша група реформ повинна стосуватись саме макроекономічного зростання. Як зазначають Давід Долар та Аарт Краай у своїй аналітичній роботі для Світового банку: «...аналіз 92 бідних країн показує, що дохід бідних зростають тою ж мірою, що доходи багатих» [49]. Тобто загальне зростання економіки дозволить збагатити і найбідніших. Із нашої точки зору, найбільш стабільним ресурсом для такого зростання повинен стати бізнес. Саме у цьому контексті ми пропонуємо уряду розробити пакет дерегуляційних норм, які могли б підняти Україну з 64 сходинки до першої тридцятки (у якій із наших сусідів знаходяться Литва, Естонія, Латвія, Грузія, Казахстан і Російська Федерація) [51]. Базуючись на рекомендаціях наданих Лі Едвардсом у 2019 році, ми можемо сформулювати цю програму у загальних рисах:

1. **Підключення до електромереж** – доступ до наявних електромереж зробити публічним, а також дозволити подавати он-лайн заяви на підключення.
2. **Отримання кредитів** – реєстр боргових зобов'язань і обтяжень, а також інформації, що надходить від бізнесу повинні стати публічними.
3. **Реєстрація власності** – необхідно оновити електронний кадастр та звести всі існуючі реєстри (прав власності на нерухомість та землю та ін..) в один.

4. **Отримання дозволів на будівництво** – «єдине вікно» для отримання технічних умов та обмежень, із можливістю он-лайн запису.

5. **Реєстрація підприємств** – розробити безпечну онлайн-реєстрацію товариств з обмеженою відповідальністю [56].

Таким чином, впровадження цих рекомендацій дозволить не тільки покращити умови існування бізнесу, а і збільшить інвестиційну привабливість України для іноземних інвестицій.

Друга група передбачає переформування визначення бідності і калькуляції адресної допомоги для бідних верств населення. У своїй аналітичній роботі Райан Бурн «Держава і вартість життя» формує новий підхід до визначення найбідніших верств населення, який полягає у аналізі видатків, а не доходів певної соціальної групи. Таким чином, адресна допомога має надаватись у еквіваленті витрат, які враховують специфіку існування майнових груп. «Витрато-орієнтований» підхід до бідності повинен бути врахований як головний інструмент у допомозі бідним», - підсумовує економіст [33, с. 19]. Таким чином, наша рекомендація до Міністерства соціальної політики полягає в необхідності розробки нової метрики, що буде враховувати в першу чергу витрати.

Третя група покращень пов'язана із лібералізацією трудового законодавства, оскільки надмірні регуляції зменшують кількість можливостей працевлаштуватись. До схожого висновку приходять дослідниці Марія Алексиська і Сандрін Казес у аналітичній роботі «Порівняння показників регулювання ринку праці через бази даних», вони зазначають, що чим більшими є регуляції на ринку праці – тим важче для бідних верств населення отримати роботу [24, с. 23].

Ми рекомендуємо запровадити зміни у Трудовий кодекс України, які б були підкріплені суспільним консенсусом із залученням до обговорення не тільки найманих працівників, а й роботодавців під модеруванням держаних

інституцій. Проте головним фокусом такого обговорення повинно бути зменшення регуляторних бар'єрів.

Останньою групою змін, які стосуються подолання бідності - це зменшення цін для кінцевого споживача. Через набір таких заходів ми допоможемо саме найбіднішим верствам населення, як зазначає Райан Бурн: «Бідні витрачають величезну частку свого доходу на одяг, взуття і їжу» [33, с. 15]. З нашої точки зору зменшення цін на більшість продуктів можлива лише за умови існування конкурентного ринку продавців і зниженням оподаткування найбільш необхідних товарів. Ми пропонуємо відмінити ПДВ на їжу, одяг і взуття. Більше того, необхідно відмінити більшість імпорتنих і експортних мит для того, щоб дозволити компенсувати конкурентну перевагу одних товарів над іншими.

Разом з тим, варто зазначити, що збільшення доходів найбідніших верств населення за допомогою ще більшого перерозподілу має низький шанс на успіх. Аналізуючи систему перерозподілу у одній з найбільших і найуспішніших економік світу, Майкл Таннер зазначає: «В той же час будь-яка економіка добробуту (welfare) скоріш за все буде мати низький вплив. Простіше кажучи, можливо, ми досягли ліміту того, що може бути досягнуто через перерозподіл» [104, с. 123]. Джефрі Мірон йде далі і обстоює позицію, що державне втручання саме по собі створює нерівність і немає підстав сподіватись, що більші податки зможуть змінити ситуацію [26, с. 201]. Оскільки у цій роботі ми спираємося саме на методологію апологетів економічних свобод, то, на нашу думку, роль перерозподілу ресурсів через державне втручання є малоефективною. Як зазначає Роберт Андерсон: «...економічне зростання призвело до зниження рівня бідності більшою мірою, ніж це прийнято визнавати» [1, с. 56].

3.2 Верховенство права і корупція

У цій частині ми розглянемо, яким чином економічні свободи впливають на корупцію і верховенство права. А також дамо практичні рекомендації по покращенню обох.

Почнемо із першої деструктивної практики, яка на думку експертів Світового банку є «єдиною найбільшою перешкодою для економічного та соціального розвитку. Вона підриває розвиток, спотворюючи верховенство права та послаблюючи інституційний фундамент, від якого залежить економічне зростання» [41]. Ця проблема – корупція. Справді, схожої точки зору притримуються радники Міжнародного валютного фонду, які стверджують, що «багато з причин корупції є економічними за своїм характером, а їх наслідком є погане державне управління, яке негативно позначається на економічній активності та добробуті» [78]. Саме тому центральною проблемою цієї частини буде корупція.

Морріс Альтман аналізує вплив економічної свободи, включаючи її різні компоненти, на глобальні економічні показники країни. Автор стверджує, що деякі специфічні показники Індексу економічної свободи позитивно пов'язані з більш високими рівнями ВВП на душу населення, тоді як інші показники знаходяться в протилежній ситуації [25, с. 6]. Холл і Лоусон протиставляють власні підходи до підходів Альтмана: «Прості кореляції Альтмана не додають нічого до поточної та важливої дискусії про роль економічної свободи у сприянні сукупній економічній ефективності» [65, с. 3]. Спеціалізована література підкреслює зв'язки між економічною свободою та корупцією. Пітер Граєф та Гвідо Мелкоп досліджують вплив різних компонентів економічної свободи на корупцію. Також у цьому випадку результати підтверджують той факт, що певні галузі економічної свободи перешкоджають корупції – фінансові та монетарні свободи, трудова свобода, а інші, навпаки, збільшують корупцію – розмір уряду [62, с. 324].

У той же час Роуз-Акерман пише про можливість збільшення корупції, коли створюються перешкоди для вільного розвитку економіки [94, с. 324]. Ана Ізабель Ейрас (проводить комплексний аналіз, який стосується етики, корупції та економічної свободи) зазначає, що економічна свобода знижує корупцію [58]. У висновках автора виявлено залежність між економічною свободою та корупцією. «У середньому розмір неформальної економіки в економічно вільних та репресованих країнах (non-free and repressed economies) майже в три рази перевищує розмір неформальної економіки у вільних економіках (free economies) і майже вдвічі за неформальну економіку в основному вільних країнах (mostly free economies)» [58].

Наведені нижче графіки є ілюстраціями в згаданому дослідженні, що показує «зв'язок між економічною свободою та рівнем корупції в 95 країнах світу. Рисунок 3.21 показує значну кореляцію між цими двома чинниками. Коли економічна свобода зникає, корупція процвітає. У середньому, як показано на рисунку 3.22, рівень сприйнятої моралі, – як контраст з корупцією, – в економічно вільних країнах майже в чотири рази перевищує рівень сприйнятої моралі у державному секторі в основному невольних або репресованих країнах, і майже на 60 відсотків перевищує показник в основному вільних економік» [58].

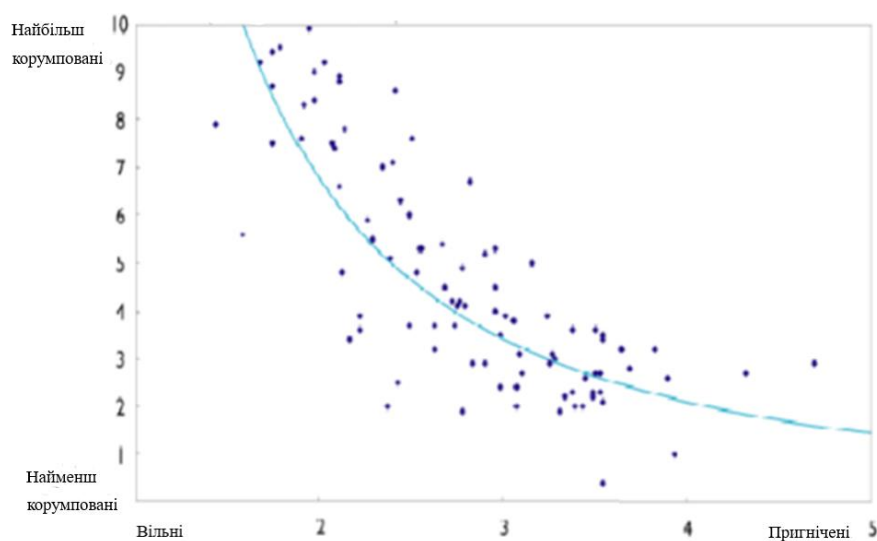

Рис. 3.21 Економічна свобода та корупція. Джерело: [61, 106]

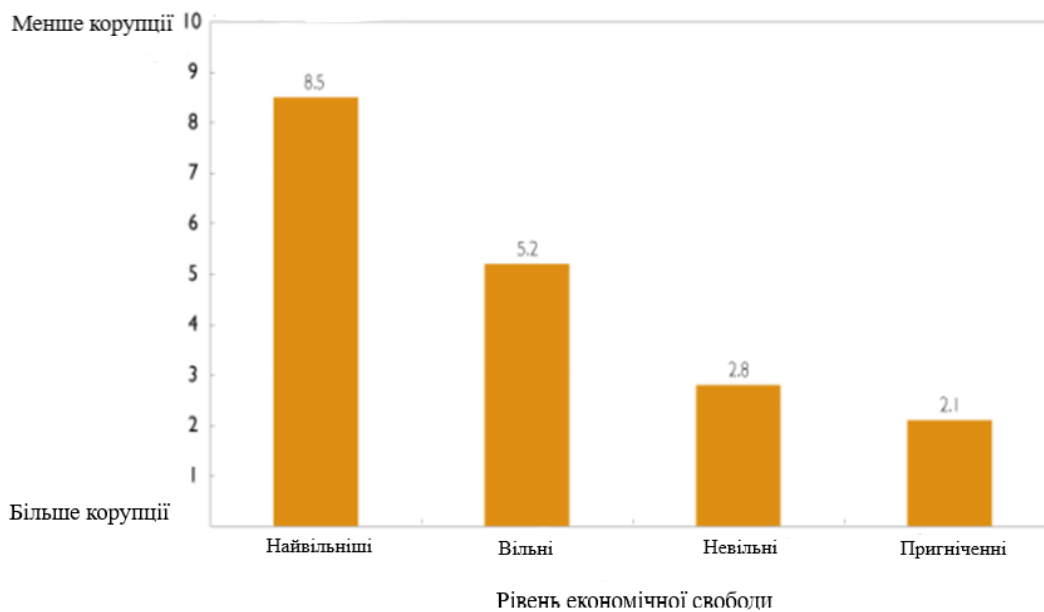

Рисунок 3.22 Економічна свобода та корупція. Джерело: [97, С. 34]

Мушвік Свалехін та Дін Стансел досягають подібних результатів дослідження, використовуючи економетричну модель, застосовану в групі 60 країн, включаючи економічну свободу як незалежну змінну [101, с. 15].

Таким чином, ми спостерігаємо пряму кореляцію між рівнем економічних свобод і корупцією, яка доводить, що збільшення перших призводить до зменшення другої. Вищезгаданий експерт Міжнародного Валютного Фонду Пауло Мауро навіть вираховував зростання, яке може вивільнитись від подолання корупції. Проте індекси корупції надзвичайно ізольовані від бюрократичної ефективності, як, наприклад, рівень бюрократії та доцільна якість. Як наслідок, Мауро не міг оцінити граничний ефект кожного з цих заходів. Поєднавши окремі індекси в систему виміру бюрократичної ефективності (у масштабі від одного до десяти): «якщо Бангладеш з оцінкою 4,7 поліпшить цілісність і бюрократичну ефективність до рівня 6,8 Уругваю, то рівень інвестицій збільшиться приблизно на п'ять процентних пунктів, а річний темп зростання ВВП збільшиться майже на *половину відсотка*» [78]. Тобто, проблема подолання корупції стає другорядною за умови збільшення економічних свобод, оскільки останні

передбачають потужні інститути у боротьбі з нею. У цьому контексті згадані у частині 3.1 реформи дозволять зменшити державний вплив на економіку, а отже і скоротиться можливість для зловживання з боку посадових осіб.

Іншою проблемою, яка нерозривно пов'язана із корупцією, є відсутність верховенства права. Геанлука Лорензон у своїй роботі «Корупція і верховенство права», зазначає, що ці дві проблеми «нерозривно пов'язані і не можуть існувати одна без одної» [76, с. 1]. У своєму аналізі судових реформ у Бразилії, він виділяє такі основні зміни: судова реформа і зменшення регуляцій. Оскільки другий аспект вже був детально розглянутий у минулих розділах, необхідно сконцентруватись саме на судовій реформі. Тут ми можемо звести наші рекомендації до дуже конкретних пропозицій, сформованих Асоціацією правників України:

1. Незмінність суддів – полягає у безстроковому закріпленні суддів на посаду без «випробувального терміну». У теорії такий принцип збільшить автономність суддів від кланів всередині судової системи.
2. Вибудувати автономність суддівської гілки влади – тобто виключити всіх інших акторів (Президента, органів виконавчої влади чи Верховної ради) від процесів притягнення до дисциплінарної відповідальності або звільнення суддів.
3. Суддівське самоврядування – ключова роль у процедурі призначення суддів на адміністративні посади повинна бути закріплена за збором суддів.
4. Конкурсні засади як основа добору суддів із чіткими і прозорими процедурами, що зменшують людський фактор і збільшують вплив громадськості.
5. Фінансова незалежність судів і суддів – необхідно встановити високий рівень заробітної плати для та підвищити рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності судів [8].

3.3. Інновації і інвестиції – шлях до економічного дива

Для того, щоб зрозуміти важливість інновацій, варто зазирнути у одну з багатьох фундаментальних праць Йозефа Шумпетера, у «Чи може вижити капіталізм? Творче руйнування та глобальна економіка»: «Інновація - це впровадження на ринок технічної чи організаційної новинки, а не лише її винахід» [95, с. 101]. Тобто, інновації є комерціалізованим знанням. Принципи виникнення інновацій є незмінними із часів Шумпетера: креативна деструкція, наявність ресурсів для розвитку інновації та вільний капітал, який можна у них інвестувати.

Оскільки ширший взаємозв'язок економічної свободи і інновацій, що безпосередньо включає у себе креативне руйнування був розкритий, тому ми сконцентруємось саме на наявних ресурсах та вільному капталі.

Пол Ерліх у 1968 році у своїй роботі «Бомба населення» попереджав, що у 1980х населення світу почне страждати від голоду, а до початку 21 століття розпочнеться світова війна за ресурси [57]. Звісно, із позиції сьогодення ми можемо критикувати такий алармістський підхід, проте і сьогодні ми можемо зустріти гучні заяви про майбутнє вимирання через відсутність ресурсів. Дослідники інституту Катона Гейл Пулей та Маріана Тапі взяли за ґрунтовне дослідження проблеми доступності ресурсів у своїй праці «Індекс достатку Саймона». У нашому контексті варто зазначити, що «...революційний прорив Саймона полягав у тому, що існує позитивний зв'язок між кількістю населення і збільшенням доступності ресурсів...» [111, с. 15]. Ці дані підтверджує і статистика (Див Додаток Є). Для нас набагато більш фундаментальним є питання, чи існують межі ресурсів, і чи зіштовхнуться з ними українські інноватори. На це питання відповідь так само негативна, при відсутності економічних бар'єрів для імпорту ресурсів з боку держави і конкурентних умовах всередині ринку нові підприємства не зіштовхнуться із цією проблемою. «Справді, кількість атомів на Землі не має

значення, визначну роль відіграє безкінечне число можливих комбінацій цих атомів» зазначають дослідники [111, с. 7].

Наступним, про що варто зазначити, це доступність капіталу для інвестиції у інновації. Тут варто згадати дослідження Таї Брук Кнайт під назвою «Вашим грошам тут не місце», у якій вона детально аналізує перепони до створення привабливого клімату для внутрішніх інвестицій. Її головна теза полягає у тому, що найбільша кількість обмежень і втручань з боку держави зумовлена «захистом інвестора», що насправді діє навпаки [71, с. 22]. Єдиним виходом для пожвавлення внутрішніх інвестицій буде посилення прав власності, щодо яких йшла мова у Частині 3.2 та зменшення регуляцій, на чому наполягає авторка. Таким чином будуть створенні умови для внутрішнього інвестування в стартапи, інноваційні проекти чи навіть кластери.

На останок варто звернути увагу на таку проблему як монополізація, а конкретніше монополізація у сфері новітніх технологій. За це питання взявся Райан Бурн у аналітичній роботі «Чи ці часи інші?». У ній він проводить детальний аналіз частки ІТ гігантів у власних сферах у певний період часу і намагається зрозуміти чи можливе наближення будь-якої із цих компаній до монополістичного становища і доходить до висновку, що хоча і їх сьогоденнє становище виглядає загрозливим, проте схожі ситуації вже були на ринку високих технологій у XX столітті і були успішно подолані за допомогою нових інновацій [34, с. 15]. Тобто, наша рекомендація у сфері інновацій полягає у створенні внутрішнього конкурентного середовища крізь систему захисту прав власності і зменшення регулювань у сфері інвестицій.

Перш, ніж узагальнити підсумки всього розділу, варто зауважити на два важливих моменти у українському контексті: співпраця із Міжнародним валютним Фондом і менталітетом українців. Вибір цих двох зауважень зумовлений їх найчастішим використанням опонентами економічного

зростання на основі економічної лібералізації. МВФ часто згадують як невдалого адміністратора українських реформ. І справді Ана Еріас у своїй статті «Реформи для Світового Банку і Міжнародного валютного фонду» зазначає на низьку ефективність Фонду у втілення реформ: «Серед іншого неефективність МВФ доводить його участь у великому масштабному кризовому сценарії у грудні 2001 року, після того як Аргентина опинилась у дефолті із суверенним боргом у розмірі 81 мільярда доларів» [59]. Проте розрив співпраці із МВФ з нашої позиції неминуче призведе до економічної нестабільності і можливої кризи. Більше того, нам варто розглядати фонд як зовнішній екзогенний інститут, який інколи може бути провідником проринкових реформ. Іншим поширеним контаргументом є те, що українці не готові до проринкових реформ через власну ментальність. Ми полишимо оцінкові судження щодо такого контаргумента. Натомість сконцентруємось на тому, що не існує несприятливих до свободи культур, різниця полягає лише у сформованих культурних інститутах. До схожого висновку доходить дослідниця Пан Л.В. у своїй роботі «Вплив культури на рівень економічної свободи і міжнародну комерційну діяльність», у ній вона доводить думку, що економічна свобода лише змінює певні форми, проте завжди має високу здатність до існування у інституційному полі країни [16, с. 65].

Таким чином, хоча наші рекомендації носять загальний характер, проте вони базуються на методології індексів, які ми дослідили у Частині 1.2. Для зменшення рівня бідності в Україні владі необхідно зосередити зусилля на підвищенні рівня економічної свободи, створити умови для загального економічного зростання, а також забезпечити зменшення цін на товари першої необхідності, лібералізацію трудового законодавства та удосконалення системи соціального захисту, відновлювати верховенство права, а через нього зміцнювати право власності, створити необхідні умови для приватних інвестицій у інновації.

ВИСНОВКИ

Для того, щоб ґрунтовно підійти до підведення підсумків цієї дослідницької роботи, нам варто розпочати із аналізу результатів кожного розділу.

У Розділі I було розглянуто еволюцію підходів до свободи як цінності. Основним висновком у цьому контексті було те, що свобода перш за все базується на вченні Джона Лока. Поступово ці концепції природних прав, отримують політичний вимір у Декларації Незалежності США, а згодом і переходять у площину економічної науки через популяризаторські роботи Фредеріка Бастіата. Іншим важливим аспектом є масштабування свободи як інституту: із позиції індивідуальної (Д. Лок) вони перетворюються у національну ідеологію (Декларація незалежності США) і виходять на екстериторіальний рівень (Ф. Бастіат).

Після цього було описано методологічні підходи до визначення суті економічної свободи. У цьому контексті варто зауважити важливість роботи авторів-утилітаристів, які розглядають економічну свободу як можливий розвиток суспільства. Із іншої сторони були викладені інтелектуальні обґрунтування економічної свободи австрійською економічною школою, для якої вона постає як необхідність. Після чого проаналізували сучасні дослідження, які вбачають економічну свободу як прогрес. Оскільки економічні індекси увібрали у себе перш за все методологічний підхід австрійської школи, ми детальніше розглянули їх погляд на принципи функціонування вільних ринків, основні постулати і підхід до історії економічної свободи. На завершення розділу досліджені сучасні методології і індексування економічної свободи у світі, а саме двох рейтингів Рейтингу Економічної свободи в Світі та Індексу економічної Свободи.

Розділ II був сфокусований на встановленні теоретичного і практичного базису взаємозв'язку економічної свободи і економічного зростання. На початку розділу був проведений стислий аналіз агрегованих показників Інституту Фрейзера за 1995-2017 роки та показників Heritage Foundation 1995-2019 рік, в результаті якого ми прийшли до висновку, що обидва Індeksi мають песимістичні прогнози щодо майбутнього. Це показує, що зростання політичної і економічної нестабільності є ймовірно наслідком відсутності економічних свобод. Наступним важливим моментом було детальне дослідження функціонування інститутів, породжених економічними свободами. Базуючись на теоріях Людвіга фон Мізеса і Дейдри Макклоскі, а також Гіпотези Гвартней були розкриті такі поняття як метис, типи інститутів та механізм їх взаємодії із економічним середовищем. Варто зауважити, що хоча теоретичні доробки можуть здаватись переконливими, проте відповідно до мети було поставлене завдання побудувати економетричну модель. Таким чином, за допомогою кластерного аналізу підтверджено кореляцію між зростанням ВВП і економічними свободами. Але необхідно зазначити, що нам довелося зробити ряд уточнень для того, щоб обґрунтувати наші результати на користь дослідження. Зокрема, з'ясувалося, що країни із наразі низькими економічними свободами і високими темпами зростання були ще менш економічно вільними 25 років тому. Більше того, більшість країн у Кластері 2 характеризуються як країни, що наздоганяють, чим і пояснюються їх високі темпи зростання. Далі було продемонстровано механізм розвитку інновацій у контексті економічних свобод, які полягають у створенні необхідної грошової маси для інвестицій, враховуючи достатню кількість ресурсів у світі. Також було зроблене важливе зауваження щодо необхідності інновацій як інструменту боротьби із монополізмом у сфері великих технологій. Наприкінці розділу був розкритий позитивний вплив економічних свобод на зниження нерівності. Такий взаємовплив базується на таких факторах, як боротьба із бідністю, посилення позицій жінок і збільшення доступу до освітніх послуг. У свою чергу, зниження бідності

ґрунтується на тому, що економічне зростання за допомогою економічних свобод є інклюзивним. Із іншого боку, збагачення найбідніших верств населення можливе через збільшення доступу до дешевшого житла (інструменти більш детально описані у заключній частині Розділу II), надання можливостей зберігати і зменшення цін на продукти першої необхідності. Разом з тим, гендерна нерівність долається через посилення жінок у суспільствах за допомогою інститутів, породжених економічними свободами. Інновації дозволяють менше часу проводити за хатніми справами, а збільшення тривалості життя відкриває можливість досягати інших життєвих пріоритетів, окрім як народження і виховання дітей. У свою чергу, доступ до робочого місця, який створюється на конкурентних ринках, дозволить жінкам домагатися рівних із чоловіками прав. Останнім інструментом у боротьбі із нерівністю є збільшення доступу до освіти через знищення державної монополії на надання освітніх послуг, що призведе до більшого цінового розшарування і збільшення пропозиції різного формату освітніх послуг.

У Розділі III були надані рекомендації по покращенню стану економічних свобод в Україні, що призведе до побудови економічних інститутів вільних економік. Хоча наші рекомендації носили загальний характер, проте вони базувались на методології індексів оцінки економічних свобод, розроблених аналітичними центрами Heritage foundation та Fraser institute. Був зроблений важливий акцент на тому, що в українському контексті реформи повинні мати ринкову направленість і реалізовуватись у короткий термін. Саме для цього необхідне загальноекономічне зростання, яке має відбуватися за рахунок розвитку бізнесу. Також важливо зазначити, що боротьба із бідністю повинна базуватись на новому підході до визначення і механізму допомоги бідним. Більше того, для покращення умов найменш захищених прошарків суспільства необхідно лібералізувати трудове законодавство, щоб створити ринкові стимули для їхнього

працевлаштування. Із іншої сторони, варто зменшувати видатки нижчого соціального класу через зниження цін на необхідні товари. Всі ці механізми були детальніше розкриті у Частині 3.1. Іншою структурною проблемою, яку відображають обидва індекси економічних свобод, – низьке верховенство права і право власності. Подолати цю проблему можливо за рахунок побудови незалежної судової системи і зменшення регуляторного тиску на бізнес. На останок надані рекомендації щодо поліпшення можливостей для створення інновацій. Були сформувані висновки, згідно з якими пріоритетними визначені дерегуляторні заходи у сфері цінних паперів і інвестицій, оскільки Україна вже сьогодні має всі необхідні ресурси для створення комерціалізованого знання.

Таким чином, матеріал основної частини і загальні результати дослідження відповідають визначеній меті, а саме – проаналізовано вплив економічних свобод на економічне зростання. Всі поставлені завдання виконані в повній мірі. Другий розділ був присвячений аналізу цього питання із позиції теоретичних напрацювань, емпіричних даних і власних математичних розробок, які доводять, що існує позитивний вплив економічних свобод на економічне зростання. Варто зауважити, що дана робота є однією із небагатьох у вітчизняній економічній науці, яка намагається систематизувати теоретичні і емпіричні аспекти вищезначеного впливу. Виходячи із цього, можемо зауважити, що дане дослідження можна вважати значним внеском у розробку теми економічних свобод. Більше того, дана робота може стати основою для майбутніх, більш ґрунтовних досліджень цієї теми. Висновки і інтелектуальні напрацювання можуть бути використані для написання робіт з тем: економічної свободи, інституціоналізму, історії австрійської економічної школи, історії ідей та досліджень у сфері покращення інвестиційного клімату і розвитку малорозвинених країн. Із іншої сторони, робота зможе знайти своє практичне використання у контексті запровадження ринкових реформ чи ринкових

політик, оскільки увібрала у себе значну кількість економічних і аналітичних доробок на цю тему.

Лібералізація економіки і її компоненти не є єдиним фактором економічного зростання чи економічного дива. Проте це дослідження демонструє її значний вплив на долю країни. Економічна свобода включає у себе велику кількість аспектів, які характеризують економічне життя: верховенство права, монетарну, фіскальну свободу, регуляторне навантаження, рівень податків та багато інших. Саме їх комплексне покращення зможе надати малорозвиненим країнам ресурс для подальшого економічного зростання. Як показує історичний аналіз, країни, які мали високі економічні свободи демонструють високі показники не тільки у економіці, а і у індексі людського розвитку [56]. Україні, яка знаходиться у стані війни із економічно, політично і військово сильнішим супротивником, необхідне стрімке економічне зростання, яке більшість високорозвинених країн здійснили саме завдяки ринковим реформам. Отже, нашій країні потрібне ендогенне зростання через інновації, розвиток бізнесу, інвестиції і подолання бізнесу. Один із кращих, на нашу думку, шляхів є шлях стрімкої економічної лібералізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон Р. Просто не стой на пути. Как государство может помочь бизнесу в бедных странах / Роберт Андерсон. – Москва: Мысль, 2012. – 384 с. – (Экономика).
2. Білан О. Україна на порозі макроекономічної негоди [Електронний ресурс] / Олена Білан – Режим доступу до ресурсу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/05/22/637032/>.
3. Грицак Я. 26-й процент або як подолати історію. / Ярослав Грицак — Київ: Фонд Порошенка, 2014. — 136 с. – С. 20
4. Дмитриев С.Г. О становлении теории «созидательного разрушения» // Креативная экономика. – 2011. – Том 5. – № 12. – С. 46-50.
5. Заостровцев А. П. О развитии и отсталости: как экономисты объясняют историю? / А. П. Заостровцев. – Санкт-Петербург: Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2014. – 248 с.
6. Иглз Р. История Англии / Р. Иглз. – Москва, 2008. – 294 с. – (Астрель).
7. Компанієць В. Рейтинг економічних свобод: Україна посіла останнє місце в Європі [Електронний ресурс] / Володимир Компанієць. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.obozrevatel.com/ukr/economics/gambiya-ta-egipet-poperedustalo-vidome-mistse-ukrainskoi-ekonomiki-u-sviti.htm>
8. Концепція реформування судової системи України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://uba.ua/ukr/project_ref_sud/
9. Лок Д. Два трактати про врядування / Джон Лок., 2001. – 265 с.
10. Мизес Л. Интерпретация социально-экономической эволюции / Людвиг фон Мизес. - - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. -- 295 с.
11. Мизес Л. Фон. Теория экономического цикла / Людвиг фон Мизес – Челябинск: Социум, 2012. – 413 с.
12. Милл Д. Рассуждения о представительном правлении / Джон Стюарт Милл. – Челябинск: Социум, 2015. – 377 с.

13. "У нашого народу здорове коріння, а ось верхівка трохи загнила": цитати Богдана Гаврилишина [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.segodnya.ua/ua/ukraine/bogdan-gavrilishin-v-citatah-ukrainu-nuzhno-transformirovat-a-ne-reformirovat-763348.html>.
14. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Дуглас Норт. – Москва: Фонд экономической книги Начала, 1997. – 180 с.
15. Палмер Т. Г. Чому свобода? / Том Г. Палмер. – Київ: Студенти за свободу, 2019. – 144 с.
16. Пан Л. В. Вплив культури на рівень економічної свободи і міжнародну комерційну діяльність / Л.В. Пан, Н.В. Романченко. // Наукові записки НаУКМА. - 2008. - Т. 81 : Економічні науки. - С. 61-66.
17. Тимошенко О. В. Методологічні засади рейтингування країн Європейського Союзу за показниками макроекономічної безпеки / Олена Володимирівна Тимошенко. // Проблеми економіки. – 2015. – С. 62–72.
18. Ткаченко А. Конкуренція та конкурентні відносини під впливом державного контролю / А.М. Ткаченко // Вісник економічної науки України / А.М. Ткаченко., 2009. – С. 157–165.
19. Фрідман Д. Механізм свободи. Анархія вільного ринку / Девід Фрідман. – 328 с.
20. Фрідріх А. Гаєк. Індивідуалізм та економічний порядок / Фрідріх Гаєк - Харків: Акта, 2002. - 418 с
21. Харченко Н. РІЗНОМАНІТНІСТЬ АСПЕКТІВ БІДНОСТІ: СПРОБА СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ / Наталія Харченко // НАУКОВІ ЗАПИСКИ. Том 7. ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ / Наталія Харченко.. – С. 38–49.
22. About The Index [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.heritage.org/index/about>.

23. Agarwal P. What Is Economic Growth? [Электронный ресурс] / Prateek Agarwal – Режим доступа до ресурсу: <https://www.intelligenteconomist.com/economic-growth/>.
24. Aleksynska M. Comparing indicators of labour market regulations across databases: A post scriptum to the employing workers debate / M. Aleksynska, S. Cazes. – GENEVA: INTERNATIONAL LABOUR OFFICE. – 40 с.
25. Altman M. How much Economic Freedom is Necessary for Economic Growth? Theory and Evidence / Morris Altman. // Economics Bulletin. – 2007. – №15. – С. 1 – 20.
26. Anti-Piketty: Capital for the 21st-Century / E.Martin, N. Lecaussin, J. Delsol, J. Miron., 2017. – 340 с.
27. Approach of EFW [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/approach>.
28. Barry N. Bastiat's 'The Law' / Norman Barry., 2001. – 90 с.
29. Barry N. The Tradition of Spontaneous Order: A Bibliographical Essay [Электронный ресурс] / Norman Barry – Режим доступа до ресурсу: <https://oll.libertyfund.org/pages/the-tradition-of-spontaneous-order-a-bibliographical-essay-by-norman-barry>.
30. Bastiat F. Economic Sophisms [Электронный ресурс] / Frédéric Bastiat – Режим доступа до ресурсу: https://www.econlib.org/library/Bastiat/basSoph.html?chapter_num=7#book-reader.
31. Beach W. The 10 Economic Freedoms / W. Beach, T. Caine.. – Режим доступа до ресурсу: http://thf_media.s3.amazonaws.com/index/pdf/2009/Index2009_Chapter1.pdf
32. Boettke P. Institutional Stickiness and the New Development Economics / P. Boettke, C. Coyne, P. T. Leeson., 2008.
33. Bourne R. Government and the Cost of Living: Income-Based vs.

Cost-Based Approaches to Alleviating Poverty / Ryan Bourne. – Washington D.C.: CATO institute, 2018. – 28 с. – (Policy analysis; 847).

34. Bourne R. Is This Time Different? Schumpeter, the Tech Giants, and Monopoly Fatalism / Ryan Bourne. – Washington D.C.: CATO institute, 2019. – 26 с. – (Policy analysis; 872).

35. Boyko V. Economic freedom and anti-inflation policy / Valentin Boyko// Economic Annals-XXI. - № 9. – P. 11-14.

36. Brook Y. Equal Is Unfair: America's Misguided Fight Against Income Inequality / Y. Brook, D. Watkins., 2016. – 268 с.

37. Brooks H. The relationship between science and technology [Электронный ресурс] / Harvey Brooks – Режим доступа до ресурсу: <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/sciencetechnology.pdf>.

38. Butler E. Foundation of a Free society / Eamonn Butler.. – 183 p.

39. Butler E. Ludwig von Mises – A Primer / Eamonn Butler., 2010. – 119 с.

40. Cattell R. The description of personality: Basic traits resolved into clusters / Raymond Cattell // Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1943 – №33. – С. 476-506.

41. Corruption in the Eyes of the World Bank: Implications for the Institution's Policies and Developing Countries [Электронный ресурс] // Penn State International Law Review. – 2008. – Режим доступа до ресурсу:

<https://elibrary.law.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1772&context=ps>

42. Curry R. Common Sense Nation: Unlocking the Forgotten Power of the American Idea / Robert Curry., 2015. – 232 с.

43. Davidson A. The Perverse Effects of Rent Regulation [Электронный ресурс] / Adam Davidson // The New York Times Magazine. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.nytimes.com/2013/07/28/magazine/the-perverse-effects-of->

[rent-regulation.html](#).

44. DeAngelis C. Is Public Schooling a Public Good? An Analysis of Schooling Externalities / Corey A. DeAngelis., 2018. – 12 с. – (Policy analysis; 842).

45. DeAngelis C. The Public Benefit of Private Schooling: Test Scores Rise When There Is More of It / Corey A. DeAngelis., 2018. – 16 с. – (Policy analysis; 830).

46. Declaration of Independence: A Transcription [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>

47. Deirdre McCloskey on Innovation [Электронный ресурс] // INSTITUTE OF ECONOMIC AFFAIRS – Режим доступа до ресурсу: <https://iea.org.uk/multimedia/video/deirdre-mccloskey-on-innovation>.

48. Developed Countries 2019 [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://worldpopulationreview.com/countries/developed-countries/>

49. Dollar D. Growth is good for the poor / D. Dollar, A. Kraay. – Washington, DC: The World Bank Development Research Group Macroeconomics and Growth, 2001. – 56 с.

50. Early J. Reassessing the Facts about Inequality, Poverty, and Redistribution / John F. Early., 2019. – 23 с.

51. Ease of Doing Business rankings [Электронный ресурс]. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.doingbusiness.org/en/rankings?region=europe-and-central-asia>.

52. Economic Freedom Basics [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/economic-freedom-basics>.

53. Economic Freedom of the World: 2019 ANNUAL REPORT / J.Gwartney, R. Lawson, J. Hall, R. Murphy. // Fraser Institute. – 2019. – 258 с.
54. Economic Freedom Rankings Dataset [Электронный ресурс] // 2019 Annual Report. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/dataset?geozone=world&page=dataset>.
55. Edwards C. Margaret Thatcher`s Privatization Legasy / Chris Edwards // The Cato Journal / Chris Edwards. – Washington D.C., 2017. – С. 89–103.
56. Edwards L. The Power of Ideas: The Heritage Foundation at 25 Years / Lee Edwards - Ottawa, IL: Jameson Books, 1997. - p. 152.
57. Ehrlich P. The Population Bomb / Paul R. Ehrlich.. – 250 с.
58. Eiras A. Ethics, Corruption and Economic Freedom [Электронный ресурс] / Ana Isabel Eiras // Conference “Ethical Foundations of the Economy”. – 2003. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.heritage.org/trade/report/ethics-corruption-and-economic-freedom>.
59. Eiras A. Reforms for the World Bank and International Monetary Fund [Электронный ресурс] / Ana Eiras // The Heritage Foundation. – 2006. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.heritage.org/trade/report/reforms-the-world-bank-and-international-monetary-fund>. .
60. Estivill-Castro V. Why so many clustering algorithms – A Position Paper / Vladimir Estivill-Castro //. ACM SIGKDD Explorations Newsletter. – 2002 – С. 65–75.
61. Explore the Data [Электронный ресурс]. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year&u=636938821231470642>.
62. Graeff P. The Impact of economic freedom on corruption. Different

patterns for rich and poor countries / P. Graeff, G. Mehlkop. // European Journal of Political economy. – 2003. – №19. – С. 605 – 620.

63. Graeff P. Trust and corruption: The influence of positive and negative social capital on the economic development in the European Union / P. Graeff, G. Svendsen., 2012. – (Quality and Quantity).

64. Gwartney J. Economic freedom of the world 2008 annual report / J. Gwartney, R. Lawson, S. Norton., 2008.

65. Hall J. Theory and evidence on economic freedom and economic growth: A comment / J. Hall, R. Lawson. // Economics Bulletin. – 2008. – №18. – 6 с.

66. Havrylyshyn O. 25 Years of Reforms in Ex-Communist Countries: Fast and Extensive Reforms Led to Higher Growth and More Political Freedom / O. Havrylyshyn, X. Meng, M. Tupy. – Washington D.C.: CATO institute, 2016. – 32 с. – (Policy Analysis; 795).

67. Hayek F. A. The Road to Serfdom / F. A. Hayek, E. J. Feulner, W. E. Williams. – Westminster: Institute of Economic Affairs, 2012. – 131 с.

68. Hayek F. Prize Lecture: The Pretence of Knowledge [Электронный ресурс] / Friedrich Hayek. – 1974. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1974/hayek/lecture/>.

69. Hazlitt H. The Five Institutions of the Market Economy [Электронный ресурс] / Henry Hazlitt. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://fee.org/articles/the-five-institutions-of-the-market-economy/>.

70. Ianchovichina E. What is Inclusive Growth? / Elena Ianchovichina. – New York, 2009. – 42 с.

71. Knight T. Your Money's No Good Here: How Restrictions on Private Securities Offerings Harm Investors / Thaya Brook Knight. – Washington D.C.: CATO institute, 2018. – 28 с. – (Policy analysis; 833).

72. Koch C. G. Good Profit: How Creating Value for Others Built One of the World's Most Successful Companies / Charles G. Koch., 2015. – 270 с.

73. Kroeber. Quantitative Expression of Cultural Relationships / Driver and Kroeber // *American Archaeology and Ethnology*. – 1932. – С. 211–256.
74. Lal D. In Defense of Empires / Deepak Lal., 2004. – 52 с.
75. Lloyd S. Least squares quantization in PCM / S. Lloyd // *IEEE Transactions on Information Theory*. – 1982 – С. 129–137.
76. Lorenzon G. Corruption and the Rule of Law: How Brazil Strengthened Its Legal System / Geanluca Lorenzon. – Washington D.C.: CATO institute, 2017. – 17 с. – (Policy analysis; 827).
77. Madan A. The Relationship Between Economic Freedom and Socio-Economic Development [Электронный ресурс] / Anisha Madan. – 2002. – Режим доступа до ресурсу: https://digitalcommons.iwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1028&context=econ_honproj.
78. Mauro P. Why Worry About Corruption? [Электронный ресурс] / Paolo Mauro // *International Monetary Fund*. – 1997. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/issues6/>.
79. McCloskey D. Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World / Deirdre N. McCloskey., 2010. – 592 с.
80. McCloskey D. N. Bourgeois Equality: How Ideas, Not Capital or Institutions, Enriched the World / Deirdre N. McCloskey., 2016. – 768 с.
81. McCloskey D. N. Tunzelmann, Schumpeter, and the Hockey Stick / Deirdre N. McCloskey // *Research Policy* Volume 42, Issue 10 / Deirdre N. McCloskey.. – С. 1706–1715.
82. McDonald K. Milton Friedman Was Right to Call Them “Government Schools” [Электронный ресурс] / Kerry McDonald. – 2017. – Режим доступа до ресурсу: <https://fee.org/articles/milton-friedman-was-right-to-call-them-government-schools/>.

83. Methodology of IEF [Электронный ресурс]. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.heritage.org/index/pdf/2019/book/methodology.pdf>.
84. Miller A. Defining Economic Freedom [Электронный ресурс] / A. Miller, A. B. Kim – Режим доступа до ресурсу: <https://www.heritage.org/index/pdf/2014/book/chapter5.pdf>.
85. Mises L. Human Action: The Scholar's Edition / Ludwig von Mises., 2010. – 912 с.
86. Mitchell D. The Miracle of Modern-Day Prosperity...and the Ideas and Policies that Made it Happen [Электронный ресурс] / Dan Mitchell. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://danieljmitchell.wordpress.com/2014/06/17/the-miracle-of-modern-day-prosperity-and-the-ideas-and-policies-that-made-it-happen/>.
87. Norberg J. Progress: Ten Reasons to Look Forward to the Future / Johan Norberg., 2017. – 256 с.
88. OPTICS: Ordering Points To Identify the Clustering Structure / M.Ankerst, M. Breunig, H. Kriegel, J. Sander. // ACM Press. – 1999. – С. 49–60.
89. Ostrom E. The Future of the Commons / Elinor Ostrom. – Westminster: Institute Of Economic Affairs, 2012. – 104 с.
90. Powell A. R. Arguments for Liberty / A. R. Powell, G. Babcock., 2017. – 374 с.
91. Prados-de-la-Escosura L. Historical Index of Economic Liberty [Электронный ресурс] / Leandro Prados-de-la-Escosura – Режим доступа до ресурсу: <https://espacioinvestiga.org/hiel-eng/?lang=en>.
92. Real GDP growth Annual percent change [Электронный ресурс] // International Monetary Fund – Режим доступа до ресурсу: https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD.

93. Roll R. Political and Economic Freedoms and Prosperity / R. Roll, J. Talbott., 2003. – 55 c.
94. Rose-Ackerman S. “Corruption and Government. Causes, Consequences and Reform / S. Rose-Ackerman, B. Palifka. – New York: Cambridge University Press, 2016. – 617 c.
95. Schumpeter J. A. Can Capitalism Survive?: Creative Destruction and the Future of the Global Economy / Joseph Alois Schumpeter., 2009. – 208 c.
96. Schumpeter J. A. History of Economic Analysis: With a New Introduction / Joseph A. Schumpeter., 1996. – 1320 c.
97. Selgin G. Money free and unfree / George Selgin. - Washington, D.C.: Cato Institute, 2017. – 380 p.
98. Silve F. Institutions, innovation and growth: cross-country evidence / F. Silve, A. Plekhanov.. – 30 c.
99. Snowdon C. Selfishness, Greed and Capitalism / Christopher Snowdon. – Westminster: The institute of economic affairs, 2015. – 204 c.
100. Stiglitz J. E. The Euro: How a Common Currency Threatens the Future of Europe / Joseph E. Stiglitz., 2016. – 448 c.
101. Swaleheen M. Economic freedom, corruption, and growth / M. Swaleheen, D. Stansel. // Cato Journal. – 2007. – №27.
102. Tanin T. I. Does economic freedom lead or lag economic growth? evidence from Bangladesh / T. I. Tanin, M. Masih. – Malaysia: INCEIF, 2017. – 30 c.
103. Tanner M. D. The Folly of Protectionist Tariffs [Электронный ресурс] / Michael D. Tanner – Режим доступа до ресурсу: <https://www.cato.org/publications/commentary/folly-protectionist-tariffs>.
104. Tanner M. The Inclusive Economy: How to Bring Wealth to America's Poor / Michael D. Tanner. – Washington D.C.: CATO institute, 2018. – 250 c.
105. The China Health and Nutrition Survey, 1989-2011 / B.Zhang, B. M.

Popkin, S. Du, F. Zhai // Obesity Reviews / B.Zhang, B. M. Popkin, S. Du, F. Zhai. – 2014. – С. 2–7.

106. The Corruption Perceptions Index [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.transparency.org/research/cpi/overview>.

107. The Index of Economic Freedom at 25 [Электронный ресурс]. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.heritage.org/index/book/chapter-1>.

108. The microeconomic perils of Monetary Policy Experiment. // The Cato Journal / – Washington D.C.: CATO institute, 2017. – С. 1–17.

109. The Power of Economic Freedom [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.heritage.org/index/book/chapter-4>.

110. Tomasi J. The Moral Case for Economic Liberty [Электронный ресурс] / John Tomasi – Режим доступа до ресурсу: <https://www.heritage.org/index/pdf/2014/book/chapter3.pdf>.

111. Tupy M. The Simon Abundance Index: A New Way to Measure Availability of Resources / M. Tupy, G. Pooley. – Washington D.C.: CATO institute, 2018. – 28 с. – (Policy analysis; 857).

112. Weede E. The Expansion of Economic Freedom and the Capitalist Peace [Электронный ресурс] / Erich Weede. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-276>.

113. W. C. Follett How Markets Empower Women: Innovation and Market Participation Transform Women's Lives for the Better / Chelsea W. Follett., 2018. – 28 с. – (Policy analysis; 859).

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1.2 Сфери застосування, компоненти і субкомпоненти методології
Індексу Економічної свободи в Світі

Сфера застосування	Компоненти	Субкомпоненти (за наявності)
Розмір держави	Державне споживання	
	Перерозподілення і субсидії	
	Державні компанії і державні інвестиції	
	Рівень податків	1. Верхня межа податку на прибуток. 2. Верхня межа групи оподаткування .
Правова система і права власності	Прозорість юстиції	
	Незалежні суди	
	Захист прав власності	
	Військове втручання в верховенство права і політику	
	Прозорість судової системи	
	Виконуваність угод	
	Транзакційні витрати на продаж власності	
	Довіра до органів правопорядку	

	Витрати для бізнесу пов'язані із злочинністю	
Реальні гроші	Збільшення обсягу грошової маси	
	Стандартний рівень інфляції	
	Рівень інфляції	
	Свобода обігу грошей	
Свобода для міжнародної торгівлі	Збори	1. Дохід від «торгівельних податків» (у відсотках до сектору). 2. Середній розмір акцизу (збору) . 3. Стандартні відхилення від акцизного графіку.
	Регуляторні обмеження на торгівлю	1. Не грошові обмеження. 2. Додаткова вартість на імпорт і експорт.
	Обмінний курс на чорному ринку	
	Обмеження на рух людей і капіталу	1. Обмеження на іноземні інвестиції і право власності. 2. Контроль за капіталом . 3. Свобода в'їзду в країну .

Регуляторна політика	Регулювання кредитного ринку	1. Право власності на банки. 2. Кредит у приватному секторі. 3. Контроль процентних ставок / негативні реальні процентні ставки.
	Регулювання ринку праці	1. Правила найму та мінімальна заробітна плата. 2. Правила найму та звільнення. 3. Централізовані колективні переговори. 4. Положення про годин. 5. Обґрунтовані витрати на звільнення працівників. 6. Призов на військову службу.
	Правила ведення бізнесу	1. Адміністративні вимоги. 2. Бюрократичні витрати. 3. Запуск бізнесу. 4. Додаткові платежі / хабарі / фаворитизм. 5. Обмеження ліцензування. 6. Вартість дотримання податкового законодавства.

Джерело: [53]

Додаток Б

Таблиця приросту ВВП і Індексу економічної свободи у світі за 2017 рік

Country	GDP	Freedom
Algeria	1,3	4,77
Angola	-0,2	4,83
Argentina	2,7	5,67
Armenia	7,5	7,7
Australia	2,5	8,07
Austria	2,5	7,71
Azerbaijan	0,2	6,34
Bahrain	3,8	7,35
Bangladesh	7,6	6,18
Barbados	0,5	6,45
Belarus	2,5	6,64
Belgium	2	7,51
Bhutan	6,3	6,77
Bolivia	4,2	6,14
Bosnia and Herzegovina	3,1	6,69
Brazil	1,3	6,23
Bulgaria	3,5	7,54
Burkina Faso	6,2	6,07
Burundi	0,5	6,17
Cambodia	7	7,44
Cameroon	3,5	5,84
Canada	3,2	8,08
Central African Republic	4,5	5,23
Chad	-2,4	5,42
Chile	1,2	7,89
China, People's Republic of	6,9	6,42
Colombia	1,4	6,68
Congo, Dem. Rep. of the	3,7	5
Congo, Republic of	-1,8	5,08
Costa Rica	3,9	7,41
Croatia	3,1	7,26

Cyprus	4,4	7,68
Czech Republic	4,4	7,75
Denmark	2	7,89
Dominican Republic	4,7	6,92
Ecuador	2,4	6,28
Egypt	4,1	5,05
El Salvador	2,3	7,16
Estonia	5,7	7,89
Ethiopia	10,2	5,72
Finland	3,1	7,8
France	2,3	7,35
Georgia	4,8	7,94
Germany	2,5	7,82
Ghana	8,1	6,58
Greece	1,5	6,59
Guinea	10,3	5,86
Guinea-Bissau	4,8	5,23
Haiti	1,2	6,49
Honduras	4,8	7,16
Hungary	4,3	7,27
Iceland	4,5	7,74
India	7	6,91
Indonesia	5,1	7,27
Iran	3,7	5,72
Iraq	-2,5	5,21
Ireland	8,2	8,13
Israel	3,6	7,53
Italy	1,7	7,41
Jamaica	0,7	7,17
Japan	2,2	7,86
Jordan	2,1	7,44
Kazakhstan	4,1	7,1
Kenya	4,9	7,05
Korea, Republic of	3,2	7,59
Kuwait	-4,7	6,41
Kyrgyz Republic	4,7	6,92
Latvia	3,8	7,73
Lebanon	0,9	6,97
Lesotho	-1	6,5
Liberia	2,5	6,56
Libya	64	4,45
Lithuania	4,2	7,88
Luxembourg	1,8	7,86
Madagascar	3,9	6,14

Malaysia	5,7	7,34
Mali	5	5,91
Malta	6,5	7,97
Mauritius	3,8	8,07
Mexico	2,1	6,93
Moldova	4,7	6,66
Mongolia	5,3	7,43
Montenegro	4,7	6,84
Mozambique	3,7	5,6
Myanmar	5,8	5,63
Namibia	-0,1	6,53
Netherlands	2,9	7,72
New Zealand	3,8	8,5
Nicaragua	4,6	7,01
Niger	5	5,83
Nigeria	0,8	6,86
North Macedonia	1,1	7,02
Norway	2,3	7,62
Oman	0,3	6,76
Pakistan	5,2	5,91
Panama	5,6	7,66
Paraguay	5	7,03
Peru	2,5	7,49
Philippines	6,7	7,32
Poland	4,9	7,24
Portugal	3,5	7,52
Qatar	1,6	7,07
Romania	7,1	7,68
Rwanda	6,1	7,26
Saudi Arabia	-0,7	6,52
Senegal	7,4	6,17
Serbia	2	6,89
Seychelles	4,4	7,16
Sierra Leone	3,8	5,63
Singapore	4,3	8,71
Slovak Republic	3	7,51
Slovenia	4,8	7,15
South Africa	1,4	6,61
Spain	2,9	7,55
Sri Lanka	3,6	6,57
Sudan	0,7	4,67
Suriname	1,8	6,65
Sweden	2,4	7,56
Switzerland	1,9	8,4

Tajikistan	7,1	6,05
Thailand	4,1	6,86
Tunisia	1,9	6,2
Turkey	7,5	6,67
Ukraine	2,5	5,96
United Arab Emirates	0,5	7,17
United Kingdom	1,9	8,09
United States	2,4	8,19
Uruguay	2,6	7,05
Vietnam	6,9	6,27

Джерело: розроблено на студентом на базі [53], [92]

Додаток В

Кластер 1 за результатом кластерного аналізу за період 25 років.

	Members of Cluster Number 1 (2015) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 69 cases
	Distance
North Macedonia	0,858746
Norway	0,662820
Oman	1,692222
Peru	0,726655
Poland	1,058240
Portugal	0,523551
Qatar	0,664463
Saudi Arabia	1,697838
Serbia	0,656928
Singapore	1,197170
Slovak Republic	0,917790
Slovenia	0,926618
South Africa	1,260861
Spain	0,563682
Sweden	0,775104
Switzerland	1,027067
Taiwan Province of China	0,623293
Thailand	0,809807
Timor-Leste	2,818574
Tunisia	1,151606
United Arab Emirates	1,375962
United Kingdom	0,649189
United States	0,682905
Uruguay	0,982534

Джерело: розроблене студентом у програмі Statistica64

Додаток Г

Кластер 2 за результатом кластерного аналізу за період 25 років.

	Members of Cluster Number 2 (2015) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 17 cases
	Distance
Angola	1,022750
Argentina	1,644271
Azerbaijan	1,046147
Belarus	2,672518
Brazil	1,438621
Brunei Darussalam	0,864575
Burundi	1,421738
Chad	2,335696
Congo, Republic of	1,864642
Ecuador	0,846295
Greece	0,884089
Kuwait	2,936268
Liberia	1,077254
Nigeria	1,537591
Sudan	3,250266
Suriname	2,156029
Ukraine	4,138968

Джерело: розроблене студентом у програмі Statistica64

Додаток Д

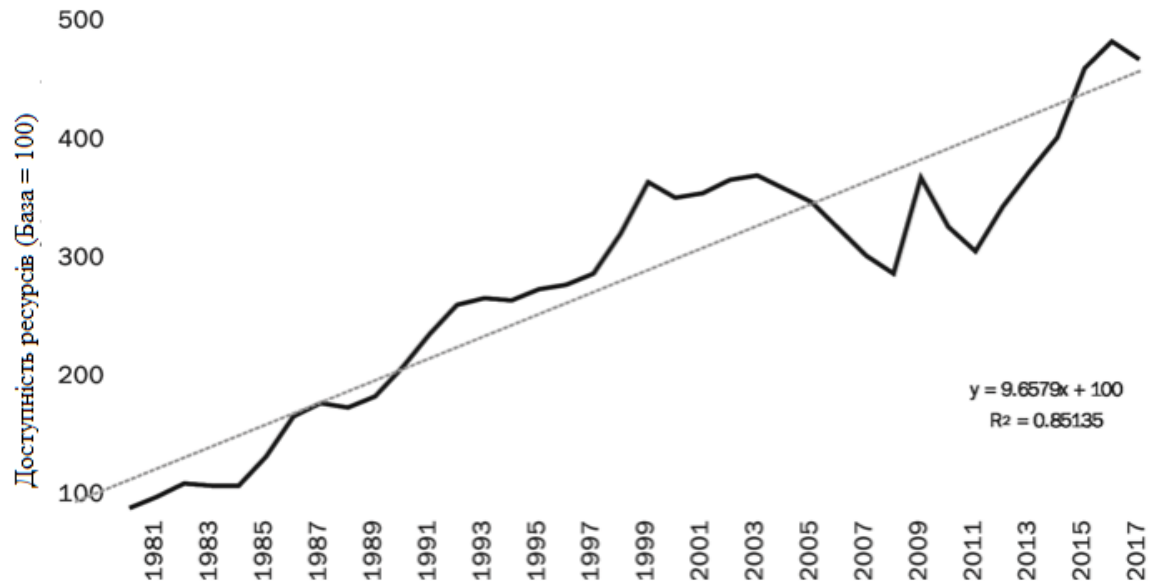
Кластер 3 за результатом кластерного аналізу за період 25 років.

	Members of Cluster Number 3 (2015) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 43 cases
	Distance
Bangladesh	1,085716
Bhutan	0,745978
Bolivia	0,985274
Burkina Faso	0,786606
Cambodia	1,143351
Cameroon	1,131048
Central African Republic	1,258399
China, People's Republic of	0,824159
Congo, Dem. Rep. of the	1,913478
Cyprus	1,361868
Dominican Republic	0,741069
Egypt	1,361426
Ethiopia	2,910465
Ghana	2,045885
Guinea	2,867094
Guinea-Bissau	1,035032
Iceland	1,024368
India	1,485532
Indonesia	0,791004
Iran	4,029028
Iraq	5,770304
Kenya	0,555865
Kyrgyz Republic	1,109299
Malaysia	1,015534
Mali	0,612958
Malta	2,464692
Mozambique	1,426643
Myanmar	0,991797
Nicaragua	0,915324
Niger	0,722605
Pakistan	0,944189
Panama	0,994756
Philippines	0,901356
Romania	1,384591
Rwanda	1,534147
Senegal	0,870197
Seychelles	0,981453
Sri Lanka	1,076569

Джерело: розроблене студентом у програмі Statistica64

Додаток Є

Індекс достатку Саймона

Джерело: [111]